

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV. 19

BALLADEN OM
RIDDAR OLOF
OCH ÄLVORNA

En traditionsundersökning

Av

ALFHILD FORSLIN

With a summary in English

Särtryck ur ARV 1962-63

SVENSKT VISARKIV • STOCKHOLM

Balladen om riddar Olof och älvorna

En traditionsundersökning

Av Alfhild Forslin (Åbo)

I. Forskningshistorik och varianter

Balladen om Riddar Olof och älvorna sådan den föreligger i nordisk, främst dansk tradition, återger berättelsen om riddar Olof, som rider ut natten före sin bröllopsdag och plötsligt befinner sig mitt inne i älvornas krets. De kommer fram och inbjuder honom till dans (eller till samvaro), men han svarar:

»Nej, ikke jeg tør, ikke heller jeg maa,
i morgen skal min bryllup staa.»

Detta svar förtörnar älvorna. De hämnas antingen genom att tvinga riddaren till dans eller genom att tilldela honom ett dödande slag, en kyss eller en giftdryck. Triumferande omtalar älvorna nu hans kommande öde: han skall dö inom fem timmar. Och det ligger skadeglädje i deras uppmaning, att han nu må rida hem till sin fästmö.

Ridder Ole han vender sin ganger omkring,
da falmer hans haar og blegner hans kind.

Scenen förändras: riddar Olof kommer hem i medtaget tillstånd och omtalar för sin mor, att han måste dö. Hans främsta önskan går ut på, att hans anhöriga måtte skona fästmän genom att dölja hans död, då hon nästa morgon skall infinna sig till bröllopet.

Og neppe var ordet af munden udtalt,
ridder Ole han død til jorden nedfaldt.

På morgonen anländer bruden med sin bröllopsskara till brudgummens hem. Det skall bli bröllop, men brudgummen saknas. Bruden

undrar, varför kyrkklockorna ringer och varför alla gråter, men mest frågar hon efter riddaren. Det otillfredsställande svaret, att han befinnet sig i skogen jagande »hind och rå», föranleder henne att själv taga reda på sakförhållandet. Och hon finner hans lik i högan loft.

Visan slutar med, att man på morgonen finner tre lik i huset; icke blott bruden, utan även riddarens mor har dött av sorg.

Riddar Olof och älvorna har betraktats som en av de äldsta och betydelsefullaste nordiska balladerna på grund av dess innehåll, form och komposition. Visan har haft en ofantlig spridning och varianternas antal uppgår till flera hundra, om vi tar med alla de utomnordiska former, dvs. bretonska, franska, vendiska, italienska, kataloniska, böhmiska m. fl. varianter, som har påträffats.

Balladens internationella tradition motiverar i detta sammanhang dess uppdelning i tvenne stora huvudgrupper: de *nordiska* formerna inom ett slutet område av Skandinavien, Färöarna, Island och Storbritannien, som lägger huvudvikten vid en övernaturlig orsak till riddarens död, samt de *utomnordiska* versionerna, som främst uppehåller sig vid visans senare del med dödsfallet och hustruns reaktion inför denna tragedi. Den sistnämnda visgruppen saknar följaktligen partiet om naturväsandets hämndlystna ingripande.

På gränsen mellan dessa två stora huvudgrupper står den bretonska visan »Ann aotro ar c'hont». Denna visa, som i föreliggande undersökning i korthet ofta kallas »gwerz» (3: bretonsk benämning på episk ballad), står å ena sidan den nordiska formen nära, i det den i en inledning skildrar, hur en skogsfe bringar greve Nann döden, men ansluter sig å andra sidan till de kontinentala formerna, vilka särskilt skildrar hustruns upplevelser med stor utförlighet. Riddaren är nämligen en gift man.

En medelhögtysk dikt från c. 1310 *Peter von Staufenberg* har byggts upp på grundvalen av en historisk sägen rörande riddaren Diemringer Peter von Staufenberg i Ortenau, Baden. Dikten skildrar i 1178 verser följande händelseförlopp.

Riddaren knyter i hemlighet älskogsförbindelse med en skön och fint pynad kvinna, som sedan visar sig äga en nära nog obegränsad övernaturlig kraft. Han lovar henne trohet, men om han sviker sitt löfte, skall han dö inom tre timmar. Slutligen tvingas han dock att gifta sig med en dam, som tillhör konungens familj. Mitt under det ståtliga och uppslupna bröllopet går feens hot i uppfyllelse: riddaren dör.

Lutz Röhrich har påvisat, att sägenmotivet i ovannämnda dikt »gehört in den grösseren Kreis der Sagen und Märchen von der 'gestörten Mahrtenehe', d. h. von der geschlechtlichen Verbindung zwischen einem Menschen und einem überirdischen Wesen».¹ Alltså existerade redan i början på 1300-talet i Rhendalen ett med älvvisan närbesläktat sägenstoff.

De utomnordiska formerna av balladen glider lätt över orsaken till riddarens sjukdom och död. De nämner i korthet, att han återvände sårad från kriget, dödades av en galen hund m. m. Gaston Paris är dock övertygad om, att mötet med feen har utgjort den ursprungliga introduktionen i visan, varhelst denna har uppstått. Han ser ett bevis härför i nordfranska visors förklaring, att riddaren återvänder »triste et chagrin», som skulle utgöra en rest av en äldre form: han har intet sår, men han bär döden i själen. En senare tids rationalisering har utplånat mytmotivet och ersatt det med naturliga förklaringar.²

Sedan man konstaterat, att visan från början uppburit ett naturmytiskt motiv, ställde man upp en annan fråga: är visan till sitt ursprung kontinental (bretonsk?) eller nordisk? Har dess vandring skett från söder mot norr, eller tvärtom? Frågans besvarande ansågs av Grundtvig vara av stor betydelse »ikke blot for den enkelte vises, men for den hele digtarts vedkommende» (DgF IV s. 867).

Riddar Olof och älvorna har kanske mer än någon annan nordisk ballad uppmärksamats av forskarna särskilt i Skandinavien, men också i Frankrike och Amerika. Litteraturen om denna visa är ofantligt stor, och teorierna är många. I detta sammanhang vill jag endast anföra de

¹ L. Röhrich, *Erzählungen des späten Mittelalters* ... I s. 244. Förf. publicerar här 11 versioner av »Die gestörte Mahrtenehe. Peter von Staufenberg» (s. 27-61) med litteraturhänvisningar och kommentarer (s. 243-253).

² *Revue critique* 1866: 1 s. 309 och 2 s. 291.

viktigaste uttalanden som har gjorts dels till förmån för ett kontinentalt ursprung, dels till förmån för ett nordiskt (danskt) ursprung.

Svend Grundtvig anser, att visans hemland är Bretagne. Därifrån har den i 11:e århundradet utvandrat mot öster och norr och har ett århundrade senare nått Skandinavien, där den utbredd sig i många former. Från Danmark har dess väg gått: Sverige-Norge-Island-Färöarna-Skottland. Grundtvig stöder sina antaganden på kulturhistoriska och litteraturhistoriska fakta, hänvisande till 12:e och 13:e århundradets franska episka diktning, som hade sitt hem i det av normannerna besatta nordvästra Frankrike. Detta »nordlige Frankrig og vel særlig det keltiske Bretagne» anses av författaren ha utgjort viktiga spridningscentra redan i det 11:e århundradet (DgF IV s. 874).

Till förmån för samma åsikt uttalar sig Gaston Paris. Han anser att temat såväl för den nordiska som den franska formen av visan är importerat från Bretagne.¹ Axel Olrik hävdar samma åsikt men tillägger försiktigt, att den skotska visan om Clerk Colvill »synes udgået fra den færøske form av Olufsvisen og vandret sydpå».²

Bland senare folkviseforskare vinner teorin om balladens bretonska ursprung instämmande av Sverker Ek. Han yttrar: »Den har inkommit till Norden över Danmark; på västnordiskt område har den, ofta i stympat skick från Norge spritt sig till öarna».³ Författaren tänker sig härvid, att en nordisk omdiktning av den bretonska visan skulle ha skett i Danmark.

Slutligen finner Niels Møller det osannolikt, att en ballad över huvud skulle ha kunnat vandra norrifrån mot söder. Han exemplifierar sin teori med annan fransk medeltida diktning, som spred sig över hela Europa och även nådde Danmark, måhända förmedlad bl. a. av danska herremanssöner, som på denna tid studerade i Paris.⁴

För visans *nordiska* ursprung uttalar sig fransmännen Léon Pineau och Georges Doncieux. Den förre stöder sin åsikt härom på förefint-

¹ *A. a.*

² *Nordens Trylleviser* s. 82.

³ *Den svenska folkvisan* s. 71. Jfr Ek, *Studier ...* s. 33 f.

⁴ *Fire Ballader* s. 7 f. Jfr Ellekilde, *Elverskud*.

ligheten av ett danskt ord 'broget' i gwerz, som lämnats ööversatt av den franska översättaren Luzel.¹ Doncieux har i en uppsats om *La chanson du roi Renaud* sökt att fastställa visans vandringar, han räknar med Danmark som hemort. Hans datering är sen: från 15:e eller 16:e århundradet, och han har ritat upp ett schema för visans traditionsvägar, som emellertid beträffande förhållandet Skandinavien-Bretagne icke verkar övertygande.²

Tobias Norlind hävdar uppfattningen, att Olavvisan har uppstått i Danmark och där från början varit en ren älvvisa, dess utvandring till Bretagne skulle ha gått via Skottland.³

I sitt arbete *Danmarks Fornviser* har Ernst von der Recke utan att underkasta visstoffet någon mera ingående undersökning resignerat inför problemets lösning; frågan om visans ursprung »vil sikkert til alle tider forblive uafgjort». Likväl tillägger han med en viss försiktighet: »Turde man gaae ud fra den hasarderede antagelse, at den oprindeligste form er den bedste, har den nordiske vise ubetinget forrangen» (I s. 188).

Slutligen har helt avvikande uppfattningar uttalats av Kr. Nyrop som tror, att den danska och den bretonska visan har uppstått oberoende av varandra, att de senare skulle ha mötts och smält samman till en visa.⁴ En liknande ståndpunkt intar färöingen D. J. Niclasen; han hävdar, att en färöisk och en bretonsk visa skulle ha mötts på danskt område och där gett upphov till Elveskud.⁵

Alla ovan anförda uttalanden rörande älvvisans härstamning är emellertid blott att betrakta såsom förmodanden. Med undantag av Grundtvig har ännu ingen forskare tillräckligt fördjupat sig i balladens variantmaterial för att kunna uppställa en härpå byggd, trovärdig teori om dess ursprung. Grundtvig har visserligen med minutiös noggrann-

¹ Pineau, *Les vieux chants populaires scandinaves* s. 203. Prof. Axel Wallensköld påpekade vid min förfrågan 1934, att uttrycket 'broget' synes vara okänt såväl i franska som i bretonskan men kan förmodas vara ett tillfälligt lånord.

² *Romania* 1900 s. 252. Jfr Doncieux, *Le romancéro* ... s. 120.

³ *Studier i svensk folklore* s. 192.

⁴ *Elverskud* i *Dania* 1901 s. 219 f.

⁵ *Ólavur Riddararós* i *Útseti* 1946-1947 s. 166.

het genomfört en omfattande textanalys av denna visas nordiska varianter, men de utomnordiska formerna — däri inbegripna såväl det bretonska som det skotska stoffet — har han tyvärr behandlat endast summariskt och vart och ett för sig.¹ Följden är, att Grundtvig icke bestämt kan — eller vill — ge sina teorier om visans ursprung någon fast formulering. Han uttalar dem blott såsom »formodningar», vilka många senare forskare har strävat att vederlägga.

I det följande skall göras ett försök att gå in på detta alltjämt dunkla spörsmål, huruvida älvvisan upprunnit på kontinenten (Bretagne?) eller i Norden. Härvid utgår jag från Grundtvigs analys, för vilken framdeles närmare skall redogöras, men jag utvidgar densamma genom att indraga även de bretonska och skotska visvarianterna i analysen. Däremot lämnar jag alla de romanska och slaviska formerna åsido, emedan de icke har någon betydelse för denna specialfråga rörande de bretonska och nordiska versionernas inbördes förhållande till varandra. Staufenbergssägnen beaktas i det följande endast i de fall, då den uppvisar direkta beröringspunkter med någon tradition eller variant främst i fråga om det naturmytiska motivet, men eljest icke.

De varianter som här skall göras till föremål för en jämförande analys äger alla det betydelsefulla partiet om riddarens sammanträffande med naturväsen. Jag meddelar här en översikt av samtliga varianter, som dels i tryckta samlingar, dels i handskrifter, har varit mig tillgängliga från de skandinaviska länderna, Färöarna och Island, ävensom Skottland, England, U.S.A. och Bretagne.

I fråga om enskilda varianter från respektive länder, som tidigare har publicerats och följaktligen är tillgängliga i DgF, Child, Landstad, Ísl. fornkv. m. fl., hänvisas med avseende på proveniens, strofantaltal m. m. till de tryckta källorna. För de otryckta varianterna har strofantaltal o. a. tillgängliga kommentarer införts.

¹ Dgf IV s. 853–865. Den skotska visan se *ibid.* s. 865 f., den bretonska se *ibid.* s. 871–874. Axel Olrik ger en värdefull inblick i Grundtvigs analysarbete, som kan sägas vara »en slutsten, eller rettere som det sidste arbejde ... af hans hand» (*a. a.* s. 83 f.). Jfr Erik Dal, *Nordisk folkeviseforskning* s. 244 f.

Variantmaterial

DANMARK: *Elveskud*. 43 varianter.

- A-G. *Tr.* DgF II Nr 47 s. 112-119. Db *tr.* *ibid.* s. 665.
 H-I. *Tr.* DgF II Nr 47 s. 663-665.
 K-Ä. *Tr.* DgF IV Nr 47 s. 835-847.
 Ö-P⁺. *Tr.* DgF X Nr 47 s. 43-52.

SVERIGE: *Herr Olof och älvorna*. 16 varianter.

- A. KB visb. 4:o, Nr 1. *Tr.* G-Afz. Nr 94 III s. 165-167; *ibid.*² Nr 80: 2, s. 371 f. *Omtr.* 1500- o. 1600-talens visb. II s. 277-279 och i SvMB s. 28 f.
 Ba. Arw. KB Vs 2: 3 s. 11-12. *Tr.* G-Afz. Nr 93 III s. 160 f.; *ibid.*² Nr 79 s. 367 f. Sj. 1811 av gumman Maja Hansdotter på Slaka backe, Ögtl. 16 str.
 Bb. Arw. KB Vs 2: 3 s. 101-103. *Tr.* som föreg. Sannolikt från Slaka, Ögtl. 15 str.
 Ba och Bb är icke identiska uppteckningar. De har emellertid sammanslagits till en version, Nr 93 resp. 79 i G-Afz. I denna sammanslagna form har visan utgått även som skillingtryck (KB E 1902 gg).
 C. Arw. KB Vs 2: 3 s. 85-86. *Tr.* G-Afz. Nr 94 III s. 162-165; *ibid.*² Nr 80: 1 s. 369 f. Sj. 1812 av soldathustrun Naterberg i Slaka, Ögtl.
 D. Arw. KB Vs 2: 1 s. 583 f. *Tr.* Arw II Nr 148A s. 304-307. »Från Dahls land och Vermland».
 E. Arw. KB Vs 2: 1 s. 617. *Tr.* Arw II Nr 148B s. 307-309. Från Ögtl.
 F. Hyltén-Cavallius o. Stephens KB Vs 3: 3b Nr 152A. *Tr.* DgF IV s. 848. »Från Östergyllen».
 G. *Tr.* Djurklou, Ur Nerikes folkspråk och folklied s. 94-95.
 H. Arw. KB Vs 2: 3 s. 367. Sj. 1810 av Kerstin på Tuna, trol. uppt. av L. F. Rääf, Kalmar län, Småland. 17 str.
 I. Wiedes saml., Nr 64. (I Kgl. Vitterhetsakad., Stockholm). Från Vikbolandet, Ögtl. 21 str.
 J. R. Bergströms saml. (I Nord. Museet, Stockholm). 17 str.
 K. ULMA 9909 s. 30 ff. Uppt. 1887-1900 av E. Bore i Nora och Lindes Bergsl., Vsml. 11 str.
 L. *Tr.* Fataburen 1906 s. 165 f. *Omtr.* S. Landtmanson, *Folkmusik* . . . s. 22. (Jfr varianten med typ DgF 208).
 M. Arw. KB Vs 2: 3 s. 365 f. 18 str.
 N. LUF M 709. Uppt. 1909 av Ruth Nelsson, sj. av Charlotte Sandell

(f. Sjögren 1817 i Tuna i Småland), Björkeryd, Blekinge. 16 str. (=7 oregelb. 4-radingar).

- O. Sveriges Radio B 72: 3 s. 132. Uppt. i Karl J. Möllers sjömansvisbok från början av 1900-talet. 12 str.

A. A. Afzelius har i Svenska folkets sago-häfder II s. 157 publicerat en version, som icke medtages här, emedan den synes vara litterärt tillrättalagd. I fråga om de i G-Afz. och Arw. publicerade var. A-E har kommentarerna hämtats ur originalhandskrifterna, tillgängliga som fotostatkopior i Svenskt Visarkiv.

FINLAND: *Herr Olof och älvorna*. 1 variant.

- A. *Tr.* Brage årsskrift IV (1910) s. 208 f. *Omtr.* Fsvf V: 1 Nr 10.
Denna enda i Finland påträffade version (finlandssvensk) är en avskrift ur den s. k. Mäntsälävisboken, vilken handskrift veterligen har gått förlorad. Upptecknaren A. P. Svenssons notering att originalhäftet »föreföll att vara skrivet på 1850- eller 60-talet» kan icke anses vara tillförlitlig.¹

NORGE: *Olaf Liljukrans*. 26 varianter.

- A. *Tr.* Landstad Nr 40 s. 355.
B. *Tr.* Landstad Nr 40 s. 843.
C. NFS S. Bugge II 82. Sj. Birgit Lintveit i Kviteseid. 37 str.
D. NFS S. Bugge V 235. Sj. Tostein Gvaale (»2^{den} gang 1874»). 21 str.
E. NFS S. Bugge a 26. Från Vraadal. 24 str.
F. NFS S. Bugge a 281. 11 str.
G. NFS S. Bugge a 179. Från Fyrresdal. 27 str.
H. NFS S. Bugge II 102. Sj. Dagne Li i Vraadal. 13 str.
I. NFS S. Bugge g 107. 7 str.
K. NFS S. Bugge III, 130. Sj. Anne Bruhær. 4 str.
L. NFS MMoe 25, 160. Sj. 1890 Hæge Bjønnemyr — »efter Jóronn» — i Mo, Telemarki. 26 str.
M. NFS MMoe 25, 254-257. Sj. mars 1891 Lars Veslestoil i Sellgjord. 22 str.
N. NFS MMoe 15, 67. Sj. 1880 Gónill Kjønnas i Bö, Telemarki. 6 str.
O. NFS MMoe 15, 84. Sj. 1880 Liv Slemmelid i Bö, Telemarki. 1 str.
P. NFS MMoe 18, 15. Sj. 1883 Gónill Kjønnas i Bö, Telemarki. 3 str.

¹ Se Otto Andersson, *A. P. Svensson som vissamlare*. Förf. diskuterar frågan om Mäntsälävisbokens »äkthet» s. 80-87.

- Q. NFS MMoe 18, 58. Sj. 1880 Nils Lóna i Bö, Telemarki. 4 str.
- R. NFS MMoe 25, 65. Sj. sept. 1890 Torbjör Ripilen i Mo. »2den gang 1891». 27 str.
- S. NFS J. Skar 1,18; 13,127; 47,2. Sj. Torjus Hoptu i Valle, Sætesdal. 1 str.
- T. NFS K. Liestøl 7,59. Sj. juli 1910 Rannei Veredal i Eiken. 3 str.
- U. NFS S. Bugge i 29. 5 str.
- V. DFS Nyerups Efterladenskaber, K 16. 1 str.
- X. *Tr.* Liestøl & Moe III Nr 101 s. 16. Ny udg. I Nr 31 s. 163-167.
- Y. NFS S. Bugge i 330. Fragment av 2 str. med omkväde.
- Z. NFS S. Bugge g 336. 4 str.
- Å. NFS S. Bugge i 134. 7 str.
- Ä. NFS S. Bugge i 284. 2 str.
- Ö. NFS S. Bugge c 116. Fragment av 3 str.

Varianterna C-K ingår i Grundtvigs analys DgF IV s. 853 ff., jfr DgF III s. 824 f. Prof. K. Liestøl hade 1951 vänligheten ställa avskrifter av de i NFS befintliga otryckta varianterna C-V, Y-Ä till mitt förfogande.

FÄRÖARNA: *Ólavur Riddararós*. 4 varianter.

A-D. *Tr.* DgF IV s. 849-852. A *omtr.* i Fær. Antol. I s. 8-11.

ISLAND: *Kvæði af Óláfi liljurós*. 23 varianter.

Aa-Ac, B-M. *Tr.* Ísl. Fornkv. I (1854) s. 4-11 (B-M ingår här i variant-apparat). Aa-Ac *omtr.* i ibid. ny udg. (1962) s. 24-28.

- N. MS Bor. 130 [20 771] bl. 51 r. — 52 r. 20 str.
- O. Lbs 1518, 8 vo. 27 str.
- P. JS 254, 4to, s. 46-48. 1 str.
- Q. Lbs 1221, 4to. 24 str.
- R. JS 507, 8to, bls 9-11, 45-46. 17 str.
- S. JS 514, 8vo bls 3-4 (=JS 581, 4to s. 303-304). 16 str.
- T. JS 515, 8vo bls 1-2. 17 str.
- U. JS 581, 4to s. 155-156. 19 str.
- V. JS 581, 4to s. 304-306. 16 str.

Prof. Jón Helgason har välvilligt berett mig möjlighet att i AM nyttja hans kopior av samtliga isländska varianter.

SKOTTLAND: *Clerk Colvill*. 3 varianter.

- A. *Tr. Child* I s. 387-388. Jfr Bronson I s. 334-335.
- B. *Tr. Child* I s. 388.
- C. *Tr. Child* I s. 389.

ENGLAND: *George Collins*. 2 varianter.

- A. *Tr. Journal of Folk-Song Society* III s. 299-300.
- B. *Tr. Journal of Folk-Song Society* III s. 300-301.

Den engelska balladen *Lady Alice* (Child 85, II s. 279 f. och III s. 514 f.) tillhör samma balladkomplex som Georg Collins m. fl. (jfr Amerika) men ingår ej i föreliggande analys på grund av, att naturväsandets ingripande saknas i denna utvecklingsform. Om de här uteslutna engelska varianterna se närmare s. 38 f., 67-71.

AMERIKA: *Johnny Collins*. 1 variant.

- A. *Tr. Journal of American Folklore* VIII (1945) s. 75 f.

De otaliga versioner som i Amerika går under namnet »George (Giles) Collins» (se t. ex. 15 uppteckningar från 1912-1940 i *North Carolina Folklore* II (1952) s. 131 ff. och 13 uppteckningar från 1923-1938 i Davis jr (utg.) *Folk-Songs of Virginia* (1949) s. 22 ff., och i dens. (utg.) *More traditional ballads* . . . (1960) s. 199 ff.) utesluts ur föreliggande analys, emedan de mestadels saknar det inledande naturmytiska motivet. Icke desto mindre är allt detta rika material från England och Amerika, som ännu var okänt för Grundtvig emedan det bragts i dagen först under detta sekel, av största betydelse även för denna undersökning, vilket skall framgå i ett senare sammanhang (se s. 68-71).

BRETAGNE: *Ann aotro ar c'hont*. 7 varianter.

- A. *Tr. Luzel* I Nr 1 s. 4-10.
- B. *Tr. Luzel* I Nr 1: 2 s. 10-16.
- C. *Tr. Luzel* I Nr 1: 3 s. 16-23.
- D. *Tr. Barzaz-Breiz*, 6. éd. (1867) Nr 3 s. 25-30.
- E. *Poésies populaires de la France*, manusk. i Bibliothèque Nationale i Paris, V s. 382 f. 15 str.¹

¹ Child anför för var. E följande identifiering: »fol. 381, fifty-three verses» (I s. 379). Men den fotostat jag i dec. 1961 erhöi från Paris återger blott på sid. 382 ett fragment av gwerz, börjande med strofen:

F. *Tr. Mélusine* IV (1887) sp. 299–304.

G. *Tr. Romania* XII (1883) s. 117.

Av dessa sju bretonska varianter — mig tillgängliga i mer eller mindre fria översättningar till franska — har Grundtvig känt till fyra, näml. A–D. De återstående tre (E–G) meddelas av Child (I s. 378 f.). Denne har synbarligen även tagit del av den hittills opublicerade var. E i fullständig version.

Det jämförelsematerial, som ingår i föreliggande analys, omfattar 126 balladuppteckningar. Huru ojämnt dessa är fördelade på de olika länderna framgår av följande uppställning:

Danmark	43
Sverige	16
Svenskfinland	1
Norge	26
Färöarna	4
Island	23
Skottland	3
England	2
Amerika	1
Bretagne	7

En annan ojämnhet föreligger i fråga om uppteckningarnas ålder. Äldst är dA,¹ nedskriven någon gång omkring år 1550 i Karen Brahes Foliohandskrift, dB publicerades i Peder Syvs upplaga av Hundred-visebog 1695 ff, sA och iA är från 1600-talet, sk A–C från 1700-talet. Resten av texterna har upptecknats under 1800-talet eller inpå 1900-talet ur allmogetradition. Några texter är korrumperade. De danska varianternas strofantal växlar t. ex. mellan 2 och 54, de skotska balladerna upptar blott ett fåtal strofer och hela avsnitt saknas. Bristerna gör sig mest gällande i sentida tradition, och härvid synes de formel-artade strofavsnitten ha varit mest långlivade.

Ou vous mourrez dans trois jours,

Ou vous resterez trois ans malade sur votre lite.*

Stroferna blir i detta fall 15, verserna blir 30.

¹ dA betyder var. A i dansk tradition. Den av mig nyttjade förkortningsprincipen för de enskilda varianterna förklaras närmare s. 16.

Med undantag av de engelska versionerna, som är avfattade i fyrradig strofform,¹ är resten av varianterna tvåradingar. De skandinaviska, färöiska och isländska formerna har omkväden, som dels är enkla, dels dubbla. I korthet anføres dessa:

DANMARK: Omkvädet är över lag likartat och lyder både i enkel och dubbel form:

— men dansen gaar saa let udi lunden —

Undantag: slutomkvädet i dA:

— hvad hielper thett, wy quider! —

samt inrefrängen i dN⁺:

— og hundene tude —

SVERIGE: Den allmänna danska omkvädesformen finns i sB₁₋₂, C, F, H, M-O.

Dubbelomkväde, mer eller mindre varierat i sA, G, K, L ävensom i fA, är

— driver dagg, faller rim —

— hr Olof kommer hem när skogen görs lövegrön —

Dubbelomkväde endast i sI är

— under liden —

— sent om en aftons tid —

NORGE representeras av flera omkvädesformer av olikartat innehåll, de viktigaste är

— lyster Olav útríe —

— dagjen dagast, mæ döggi drív í lundi —

(eller) — mens min gangar i lunden bíar meg —

— den lange nått —

— så lange va' nettanne, me sövna ei —

(eller) — fordi mig tvingar den elskov —

— med kvítari hånd —

— så móð kom Olaf af elvo —

¹ Enligt S. B. Hustvedt, *Ballad books* ... s. 328 f., tillhör Clerk Colvill en ballad-grupp »characterized by a prolongation of the old four-lined ballad metre, having four instead of three accents in the second and fourth lines of each stanza. This later fashion has not been introduced in ballads till the 16th century, but may then have been adapted to older ballads.»

FÄRÖARNA. Endast var. fA upptar omkvädet

- kol og smiður við —
- ungir kallar, kátir kallar!
- gangið upp á gólv, dansið lustug —

ISLAND: Den vanligaste omkvädesformen, ofta varierad, lyder i H:

- villir hann stillir hann —
- raudur loginn brann —
- blidann lagdi byrinn undann björgunum fram

Undantag i N-O:

- ór snór flygur sig
- med órina á hende —
- riddarenn temur folan sinn med vende —

Alternativt omkväde i I är

- heirðu hvað eg greini
- í leini —
- eíngi veit sitt ángrið firri enn reinir¹ —

Den följda metoden för analysen

I inledningen till *Sammenlignende oversigt over alle nordiske optegnelser* av balladen Elveskud i DgF IV (s. 852–874) karakteriserar Grundtvig nämnda visa såsom

»en levende organisme, der paa en forbavsende maade formaar at fastholde og bevare enheden med sig selv under tidernes og tungemaalenes skiften ... Men ved siden af den vidunderlige enhed og fasthed i hovedsagen, som vi finde i de mange — i alt 68 — mig foreliggende nordiske optegnelser ... finde vi der ogsaa en saare livlig afvexling, snart fremtrædende i en forskjellig begrænsning af æmnet: en delvis opgiven af enkelte led, underordnelse af nogle, fremdragning af andre, snart i en mangfoldig variatjon af enkelte sagntræk ... snart ogsaa ved tilkomst af egne sagntræk ... og endelig fremtræder denne rige afvexling i en overordentlig høj grad i udførelsen af alle enkeltheder og i de dertil benyttede udtryk og rim» (s. 852).

Med denna utomordentliga karakteristik av den nordiska Elveskud-traditionen och med sin textanalys (jfr s. 5 f.) har Grundtvig ådagalagt

¹ Några av de isl. orden följer i översätn.: *ór snór* bet. snabb pil, *vende* bet. piske, *greini* bet. berättar, *ángrið* bet. plåga.

sitt stora intresse för just denna ballad. Han jämför de varianter han känner till från Danmark, Norge, Sverige, Island och Färöarna strof för strof så att han »lader enhver af dem komme fuldt til orde og lader hver synge med sit eget næb» (s. 852).

För att vinna större översiktlighet i analysen har Grundtvig sönderdelat visinnehållet i följande tolv avsnitt: (1) riddarens utfärd från hemmet (2) mötet med älvorna (3) älvans tilltal, tillbud och hot (4) riddaren i dansen (5) valet (6) straffet (7) avsked och hemritt (8) riddaren i hemmet (9) brudfärden (10) i bröllopsgården (11) bruden i höganloft (12) begravningen (DgF IV s. 853).

Till grund för den analytiska granskning som jag i det följande ämnar ägna vismaterialet, lägger jag självfallet Grundtvigs undersökning. Mitt närmaste mål är att utvidga hans material med både det bretonska och det skotska stoffet samt med ett stort antal otryckta skandinaviska varianter och sådana engelska och amerikanska versioner, som ännu icke hade bragts i dagen på Grundtvigs tid. Sålunda omfattar föreliggande analys 126 varianter mot Grundtvigs 68.

Jag har även i ett annat avseende kommit att frångå grundprincipen i min föregångares analysmetod. Grundtvigs val av *strofen* jämte »alle enkeltheder» som jämförelsestoff ledde mig in på tanken, att det måhända kan finnas någon större och väsentligare enhet att ta fasta på, än en kanske »död» formelstrof eller en och annan bagatellartad detalj.

Det har stått klart för de forskare, som tidigare har behandlat visan om Riddar Olof och älvorna, att händelseförloppet i visan återspeglar kända sägen- och folktrosmotiv (jfr Grundtvig, cit. ovan s. 13). Det ligger därför nära till hands att fråga sig, i vilket förhållande visa och sägen kan stå till varandra. Kunde man tänka sig, att visan har uppstått ur en bestämd sägen, på samma sätt som en saga kan ha omskrivits i bunden form och givit upphov till en visa? Ett exempel härpå har vi i balladen »Två systrar» (DgF 95), som av L. Mackensen har påvisats härstamma från sagan »Der singende Knochen». Författaren säger härvid: »Nachdem einmal die Umwandlung von Märchen zum Lied vollzogen war, mussten die einzelnen Züge festgehalten werden, wo nicht die Form zersprengt werden sollte» (s. 14 f.).

Om en naturmytisk visa sådan som Elveskud kunde tänkas ha uppstått på likartat sätt ur någon sägen, så skulle visdiktaren åtminstone i stora drag ha låtit vishandlingen följa sägenhandlingen åt.

Emellertid synes balladen om Elveskud icke ha någon direkt motsvarighet bland de sägner som vi känner. Visan kan då tänkas ha uppstått sålunda, att flera skilda sägenmotiv ligger till grund för dess uppbyggnad; de har mer eller mindre fritt bearbetats av visförfattaren — eller traditionen — de har såsom huvudepisoder i visan förenats till ett sammanhängande helt. På detta sätt skulle här i visform en ny sägenberättelse ha uppstått, sägnen om en riddare som måste dö, emedan han på ett eller annat sätt uppretat ett naturväsen.

Vare sig emellertid den ursprungliga till grund för visan liggande sägnen har gått förlorad eller icke existerat annat än i visans form, så anknuter balladens väsentliga händelseförlopp till sägen- och folktrosstoff rörande älvorna och med dem besläktade naturväsen, rörande dessa väsens uppträdande och förhållande till människorna, deras karaktär och framför allt deras sjukdomsbringande förmåga.

Sålunda i första hand utgående från ett folkloristiskt betraktelsesätt på visinnehållet leddes jag in på tanken att välja »det enkelte sagntræk» (Grundtvig), *momentet* eller *motivet* såsom enhet för min analys. Även om jag härvid först sökte följa Grundtvigs spår, så kom dock min uppdelning av visinnehållet att i någon mån bli en annan än hans. Jag redogör i korthet härför.

Visan uppdelas först i tre stora huvudavsnitt (»incidents»), som särskilt i den skandinaviska visan kännetecknas genom tre olika miljöer och — i huvudsak — tre olika skeenden. Vart och ett av dessa huvudavsnitt utgör så att säga en akt i dramat.

- (I) Riddarens sammanträffande och samtal med naturväsen.
- (II) Han kommer hem och dör.
- (III) Bruden (hustrun) får kännedom om riddarens död.

Emedan det första huvudavsnittet, inledningsakten, uppbär visans väsentligaste folktrosstoff, har detta avsnitt gjorts till föremål för en mer detaljerad analys än de två senare visavsnitten.

Slutligen har de tre huvudakterna uppdelats på detaljepisoder (»sce-

ner»), såsom t. ex. »riddarens utfärd», »möte med naturväsen» osv., vilka stundom är färre, stundom flera än de Grundtvigska.

I likhet med Grundtvig utgår även jag från det danska variantbeståndet såsom varande det rikaste och enhetligaste.

Den första aktens »sägenmotiv» eller episoder är åtta (A–H). Kan ur dessa fås fram likheter respektive olikheter, så noteras de sålunda konstaterade typvariationerna var för sig med avseende på visvarianter och strofer.

Mina förkortningsprinciper för varianterna är desamma som Grundtvigs: liten bokstav för språkbeteckning nämligen d (dansk), s (svensk), fl (finländsk), n (norsk), f (färöisk), i (isländsk), sk (skotsk), e (engelsk), a (amerikansk) och b (bretonsk), stor bokstav för varianterna, nämligen A, B, C etc., och slutligen siffra för strofen. I stället för de i DgF X använda asteriskerna i dA*, dB* etc., har här konsekvent plustecken införts (dA⁺, dB⁺ etc.)

2. Visstoffets uppbyggnad. Motiv och episoder

I. Riddarens möte med naturväsen

Ändamålet med riddarens utfärd är

1) att bjuda gäster till sitt bröllop. Motivet föreligger i följande varianter:

d B₁, B⁺₁, C₁, C⁺₁, D₁, D⁺₁, E⁺₁, F⁺₁, G₁, H₁, K₁, L₁, L⁺₁, M₄, N₁₋₂,
P₁, S₁, U₁, V₁, Ø₁₋₂

s E₁, 4

n A₁, B₁₋₂, G₁₋₂, L₁, M₁, R₁

2) att jaga (bröllopsmotivet saknas).

d I₁, K⁺₁, M⁺₁, X₁, Y₁

n P₁, Ä₁

b A₃₋₇, B₄₋₉, C₄₋₁₀, D₃₋₇, F₂₋₄, G₂₋₃

Blandformer, vilka upptar både jakten och bröllopet »i morgon» är följande:

d Db1-2, E1, 4, F1, 2, 5, R1, 4, T1, 4.

De övriga versionerna anger icke utfärdens syftemål bara det förestående bröllopet:

d L⁺5, O3, O⁺3, Z4, Ä3.

s A6, B13, 5, B23, 5, 8, C3, D4, F5, G3, H3, 7, I4-5, J1, K3, L1, M3, 6, N3 fl A6

n C7, D4, F2-3, H4-5, I4, N6, Q4, U2, Å6.

f B8-9, C7, D8-9.

De skandinaviska formerna har således med undantag av varianterna från Island i stort sett upptagit bröllopsmotivet. Det är en *brudgum*, som skall bjuda gäster till sitt bröllop, en *fästman*, som ämnar besöka sin brud (dA) eller *en ung man*, som rider ut för att fria (d G⁺1, H⁺1, I⁺1, Q1). Riddarens syfte anges i allmänhet kort, dB1:

Her Oluf han rider saa vide
alt til sit brøllup at byde.

Endast fA omtalar i en längre inledning på 6 strofer, huru modern — då hon ser sonen rusta sig för utfärd — frågar, vart han skall rida. Sonen svarar, att han skall ut på heden »tá villini hind at veiða». Men modern anar en annan avsikt, fA3:

»Tú fert ikki at veiða hind,
men tú fert til tína leika-lind»,

och därefter förespår hon, att han skall återvända med blodig skjorta. Rester av en liknande inledning kan spåras i fC1 och fD1-2.

I de bretonska varianterna anges ändamålet med riddarens utfärd vara jakten. I 7-10 inledande strofer berättas, att »Ann aotro ar c'hont» (= herr greven), som är gift och fått en son, vill tillmötesgå sin unga hustrus önskan att hämta henne en färsk stek från skogen. Han tar sin bössa och rider ut. En motsvarighet härtill finns även i dansk form, t. ex. dE1:

Ridder Ole han red sig i rosenlund
at tæmme sin hest og prøve sin hund.

Ännu en avvikande inledning möter oss i den skotska visan. Clerk Colvill befinner sig i A och B ute på promenad med sin »gay lady». I var. C nämnes i stället modern, alltså i detta avseende en parallell till den inledande dialogen mellan mor och son i fA. Fästmän varnar, skB2:

»Ride never by the wells of Slane,
I ye wad live and brook your life».

Men Clerk Colvill lyssnar inte. Trotsigt stiger han till häst och rider bort till det förbjudna stället. I engelsk-amerikansk tradition föreligger ingen annan förklaring på Georges resp. Johnny Collins promenad, än att detta skedde »one May morning, when May was all in bloom» (eA, eB), eller han vandrar ut klädd »in white linen so fine» (aA). Alla dessa former saknar — liksom den isländska — både bröllops- och jaktmotivet.

Riddarens möte med ett (eller flera) naturväsen

Där Olof rider fram — vare sig det gäller bröllopsbjudandet eller jakten — blir han varse ett eller flera kvinnliga skogsväsen. De danska, svenska, norska, färöiska och isländska varianterna skildrar dessa väsen i regel såsom *älvor*, men också såsom *duerige* (dA o. dH), *troldekvinder* (dI), *skogsjungfrur* (sF o. sJ), *skön jungfru* (sH), *liten Kersti* (sL), *en kärng* (sM); Clerk Colvill träffar ett vattenväsen, kallat »the mermaid», i engelsk-amerikansk version blir Collins varse »a fair pretty maid», och i Bretagne uppträder en fe, »Gornandonez» el. »Gorrigan».¹

Riddaren möter ett enda väsen:

d E2, F3, K2, L2, L+3, O1, O+1, P2, R2, Ä1

s C1, D2, G1, H1, K1, L2, M1, N2

n H2

f A9-10, C3, D5

sk A4, B4, C6

b A8, B10, C11, D12, F5, G4

e A1, B1

a A1

¹ Om varierande benämningar och beskrivningar på 'alfefolket' se Feilberg, *a. a.* s. 109 f.

De mötande äro »to», »tre», »fire», »fem», »ni», »elva»:

d B₂, B⁺₂, 3, C⁺₁, Da₂, Db₁, D⁺₂, E⁺₂, F⁺₂, G₂, H⁺₂, I₂, L⁺₂, K⁺₂, Q₁, S₂, T₂, U₂, Ø₃

s F₃

n I₂, R₂

De mötande är många:

d A₂, C₂, H₂₋₃, M₂

s A₂₋₃, B_{1I-2}, 4, B_{2I-2}, 4, E₂, I₁, J₂

fl A₂₋₃

n A₃, B₃₋₄, C₃, D₂, K₂₋₃, L₂₋₃, M₅, X₃

f (B₄₋₅)

i¹ A-I₂₋₃, K₂, 4-6, L-O₂₋₅, P₂, 4-6, Q-U₂₋₅

Dels uppträder dessa väsen dansande, riddaren hamnar in i ett elvedansstäm, eller (nK₂):

Olav han rid seg uppte mæ å,
der dansar elvekvinnur bæ stóre å smá.

d A₂, B₂, B⁺₂₋₃, C₂, D⁺₂, G₂, H₂₋₃, K₂, L₂, M₂, N₂, U₂

s A₂₋₃, B_{1I}, B_{2I}, E₂, F₃, I₁, J₂, N₁, O₁

fl A₂₋₃

n A₃, B₃₋₄, D₂, H₂, K₂₋₃, M₅, X₃.

Dels möter de honom och inleder ett samtal,

der mødte ham tre elkvinder i samme stund.

d Da₂, Db₁, E⁺₂, F⁺₂, H⁺₂, I₂, I⁺₂, K⁺₂, Q₁, S₂, T₂, V₂, Ø₃

s C₁, D₂, G₁, H₁, L₂

n I₂

f A₉₋₁₀, B₄₋₅, C₃, D₅

i A-I₂₋₃, K₂, 4-6, L-O₂₋₅, P₂, 4-6, Q-U₂₋₅

sk A₄, B₄, C₆

b A₈, B₁₀, C₁₁, D₁₂, F₅, G₄

På Färöarna beskrivs Ólavurs möte med älvorna ske på följande sätt:
han rider utmed berget och finner »eitt elvarrann» (-hus), fA₉:

Út kom eitt tað elvar-fljóð
flættad hár á herðar dró ...

¹ De isländska varianternas enhetlighet föranleder här ett förkortat betecknings-sätt: A-I 2-5 i st. f. A 2-5, B 2-5 osv.

En liknande beskrivning ges i den isländska visan. Älvorna träder ut en och en från »alfarann»; enl. N2-5:

Þar kom út ein álfamær
su var ecke Kriste kiær

Þar kom út ein ónnur
hiellt á silfurkónnu

Þar kom út en þridia
med gullbellte um sig midia.

Þar kom út hin fiörda
henne vard skiött til orða.

I den skotska visan får Clerk Colvill sikte på sjöjungfrun, då han nalkas »the wells of Slane». Hon tvättar en silkesskjorta och säger, att den är avsedd för honom. Enligt den närstående anglo-amerikanska traditionen är den vackra jungfrun sysselsatt med tvättning av en marmor(vit) sten. I en av de bretonska varianterna, nämligen D, kommer greve Nann till en bäck, där han slår sig ned för att dricka. Här sitter en fe, som kammar sitt långa, blonda hår med en gyllne kam.¹

Naturväsendet lockar

Med avseende på de krav som älvan, sjöjungfrun, skogsfeen ställer på riddaren, kan vårt balladmaterial delas i tvenne typer:

1) Riddaren uppfordras till dans, dC3:

»Og hør du, ridder Ole, hvad jeg siger dig
og vilde du træde i dansen med mig?»

d A6, B3, B⁺4, C3, C⁺4, Da3, Db3, D⁺3, E3, E⁺3, F4, F⁺3, G3, G⁺2, H4,
H⁺3, 5, 7, I4, 6-7, 9-10, I⁺3, 5, 7, K3, L3, L⁺4, M3, M⁺2, N3, N⁺1-2,
O2, O⁺2, P3, R3, S3, T3, 5, 7, 9, U3, V3, X4, 6, Y2, 4, Z1, 3, 5, Ä2, Ø4.
s A4, B₁2, 4, B₂2, 4, 6-7, C2, D3, E3, F4, G2, H1, I2, J3, K2, M2, N2,
O2, 4, 6

¹ F.-M. Luzel har i en textkritisk granskning av *Barzaz-Breiz*, utg. av Villemarqué, konstaterat, att ett flertal av de här publicerade sångerna är litterärt bearbetade pastischer (se Luzel, *De l'authenticité des chants du Barzaz-Breiz de M. de la Villemarqué*). Denna kritik gäller dock icke »Le Seigneur Nann et la fee», vilket icke hindrar, att enstaka detaljer även i denna visa kan tänkas i någon mån ha omformats av utgivarens hand.

fl A4

n A4, 6, 8, 10, B5, 7, C4-5, D3, E2, F1, G4-5, H3, I3, L4, 6, N1, 3, Q1, R4, 6, S1, T1, Z1, Å1, 3, 5,

f A11, B7, C6, D7

Denna uppfordran till dans åtföljes i en del varianter av fagra löften. Älvan vill skänka honom en *kjæde* el. *hoved udaf guld, bukkeskinds støvler, skjorte af silke, en hop av dukater* o. a., blott han vill dansa. Stroferna är formellt stereotypa.

d A7, 9-11, B5, 7, 10, D5, F4, H⁺3, 5, I4, 7, 10, I⁺3, 5, 7, M⁺2, N⁺1, T5, 7, Y2, 4, X2, 4, 6, Z1, 3

s 12, J5, 6, 8

n A6, 8, 10, B5, 7, C5, D6, H3, L4, 6, N1, 3, O2, Q1, R4, 6, T1, X7, 9, Å1, 3, (5)

2) a Älvorna uppmanar Olof att stanna och bo med dem.

i A-I6, K7, L-O6, P7, Q-V6

sk C7

b älvorna yrka på giftermål.

n H3 (»trúlove du meg» alternativt med »træ dansen for meg»)

b A10, B12, C13, D17, F6, G4.

De två sistnämnda motivtyperna 2 a och b är i själva verket identiska: naturväsandena åtrår riddaren och uttalar sin önskan att få äga honom. Medan den isländska älvan bjuder, iA6:

»Gakktu i björg og bú med oss», enligt iB, R, T »dreck með oss», lockar »the mermaid» i den skotska C-varianten med följande ord:

»Come down, come down, now Clerk Colin
Come down an [fish] wi me,
I'll row ye in my arms twa
An a foot I sanna jee.»

I sk A och B saknas detta parti, i stället uppges Clerk Colvill — icke sjöjungfrun — inleda samtalet. I den engelsk-amerikanska visan uppträder jungfrun särdeles aggressivt, hon anropar honom med höjd röst att komma till sig, innan hans korta liv snart skall vara till ända, eA2:

She whooped, she holloed, she highered her voice
and she held up her lily-white hand
»Come hither to me, George Collins», said she,
»for thy life shall not last you long.»

Den bretonska visans fe uppträder djärvt med anspråk på giftermål. Enligt bA-C, F, G omtalar hon, att hon dessförinnan har sökt honom sedan länge, men enligt var. D uttalar hon blott sin förvåning över, att han grumlar hennes vatten.

Riddarens avslag

Riddar Olof vill icke dansa med älvorna. Han bryr sig inte heller om deras skänker, och lika litet vill han bo etc. hos dem. För att bli dem kvitt åberopar han sin förlovning eller talar om sitt förestående bröllop, dF⁺4:

»Nej, ikke jeg tør, ikke heller jeg maa,
i morgen saa skal min bryllup staa».

d A14, B9, B⁺5, C4, C⁺5, Da8, 12, Db2, D⁺4, E4, E⁺4, F5, F⁺4, G4, H5,
H⁺8, I⁺10, K4, L4, L⁺5-6, M4, N4, O3, O⁺3, P4, R4, S4, T4, U4, V4,
Z4, Ä3, Ø5
s A6, B13, 5, B23, 5, 8, C3, D4, E4, F5, G3, H2, I3-5, J4, 7, K3, M3, N3,
O3, 5, 7
fl A6
n A5, B6, C7, D4, F2-3, G6-7, H4-5, I4, M7, 9, N6, Q4, U2-3, X6, Å6,
f A14-15, B8-9, C7, D8-9

I *färöisk* form har Ólavur strax klart för sig, att älvorna åtrår honom, då han ser dem komma ut ur sin boning, ty han säger, fA12:

»Tú tort ikki flætta títt hár for meg:
eg eri ikki komin at biðja teg».

Älvan svarar i samma ton, att hon ingalunda vill äga honom, men riddaren fortsätter, fA14-15:

»Eg kann ikki meira hjá elvum bó,
í morgin skal eg mítt brúdleup snó.

Eg kann ikki longur hjá elvum vera,
í morgin lati eg mítt brúdleup gera.»¹

Detta svar är gemensamt för alla varianter, men orden »meira» och »longur» tillhör endast A. Denna formulering skulle tyda på, att Ólafur förut skulle ha haft någon gemenskap med älvorna.

I den *isländska* visan lyder Ólafur Liljuros' svar, N7:

»Ei vil eg hið alfum búa
heldur vil eg á Christum trúa.»

Men av de 3 isländska varianterna B, R och V, vari älvan uppmanar Ólafur att dricka med sig, är det endast V som låter dennes svar bevara konsekvensen, iV7:

»Ekki vil eg drekka með þér,
Kristur minn það bannar mér.»

Även i *gwers* gör greve Nann motstånd. Såsom i de danska formerna motiverar han sitt avslag med en försäkran, att han tillhör en annan kvinna. Han kan icke gifta sig med feen, emedan han redan är gift

Endast de *skotska*, *engelska* och *amerikanska* versionerna nämner intet avslag, Clerk Colvill synes nästan avsiktligt ha uppsökt sjöjungfrun, och från första stund fånglas han av hennes tjuskraft, sk A6:

and he's forgotten his gay ladie,
and away with the fair maiden.

Riddaren hotas

Då riddaren vägrar att dansa med älvorna eller stanna hos dem, får han erfara deras vrede. De hotar, dB12:

»Og vil du ikke dandse med mig,
sot og sygdom skal følge dig.»

d B12, C+6, Da13, Db3, E5, F6, G+2, H6, I+9, L+7, N+2, P5, T9, Y6, Z5
s A7, D5-6, E5, F6, I6, J9

¹ Ett liknande svar ges i nF3 och nG7.

fl A7

n A16, D9, T3

f A16-17, B10-11, C8, D10-11

I de färöiska varianterna talar älvorna icke vidare om dansen, fB10-11:

»Viltú ei hjá álvum vera,
sjúkur skaltú títt brúðleup gera.

Viltú ikki hjá álvum bó,
sjúkur skaltú títt brúðleup snó.»

Riddaren i dansen

Ehuru Olav har vägrat att dansa, tvingas han därtill. Älvorna brukar t. o. m. våld, de lyfter honom från hästen och (dD+6)

De danste med ham, til han blev mod,
til begge hans støvler blev fulde af blod.

d A+1, C5-6, Da14-15, Db4, D+6, E+6-7, F+5, G5, G+3, H7, H+8, I11-12,
I+11, K5, L5, M6, M+3, N7, N+3, S6-7, T10, U5, Y7, X8
s F7

Dansen har, som synes, förekommit endast i dansk (-svensk) tradition. I 13 av ovan anförda varianter (C, D+, E+, F+, I, K, L, M, N+, S, T, U, Y) är dansen i och för sig dödsbringande, men resten varianter uppger ytterligare ett slag, utdelat av älvan, såsom dödsorsak.

Valet

Vare sig Olav dansat eller icke, ställs han nu inför ett val mellan två onda ting, dO4:

»Hvad heller vil du da i aften dø,
heller du vil i syv aar ligg' syg under ø?

d E+8, H8, M8, O4, Q2, S8

s C4, H4, M4

f A18-19, B15-16, C9, D12

b A13-14, B14-15, C14, 16, D17, E1, F7, G5

Riddaren uppmanas i *gwerz* å ena sidan att välja mellan ett omedelbart giftermål med feen eller sjukdom och död. Föredrar han det senare, ställs han inför ett nytt val mellan sju års sjukdom eller död inom tre dagar.

I de *norska* varianterna gäller det för riddaren att avgöra, om han hellre vill bli sjuk, än stanna hos älvorna eller välja sig en brud bland dem, nG3:

»Kvor vi' dú Olav mæ elvekvinnune bú
hell dú vi' sjúke flykje di brúr.»

n C8-9, E3-4, G3, H6-7, I5, L8-9, R8, 8b, Z1

I *skotsk* tradition har valet, märkligt nog, fått sin plats i slutet av visan. Då Clerk Colvill ligger på sin dödsbädd, infinner sig »the mermaid» och säger, C10:

»Will ye lie there an die, Clerk Colin,
will ye lie there an die?
Or will ye gang to Clyde's water
to fish in flood wi me?»

För jämförelsens skull anføres här valet (»Meerfeie»'s ultimatum) enligt Staufenbergdikten.¹

»Unangefocht wirst du nicht bleiben,
Man wird dich treiben, dich zu weiben,
Wo du's dann tust, red' ich ohn Zagen
So bist du tot in dreien Tagen;
Sieh weg von mir und denke nach,
Was dir dein eignes Herze sagt.»

Straffet

Riddar Olof tvekar icke i sitt val. Han väljer sjukdom och död hellre än att giva sig i de övernaturligas våld, han vill hellre dö genast än ligga sjuk i många år. För att hastigt förverkliga dödssjukdomen tilldelar älvan honom ett slag.

¹ Cit. ur versionen 1595, se Röhrich, *a. a.* Nr II: 6 s. 48. Jfr den mht motsvarigheten, *ibid.* s. 31 f., vers. 375-400. Motivet förekommer f. ö. i alla de av Röhrich anförda texterna.

d A15-16, B13, B+7, C+7, Da16, Db5, F7, G6, G+4, H10, H+10, I+12,
 L+8-9, M+4, N6, O6-7, O+4, R5, X9, V6, Z6, Ä4, Ø6-7
 s D5-6, G5, J10, K6, L3
 n A17-18, B11, C15, D10, E5-6, H11, I7, L12-13, M16, R11-12, X17-18,
 Z3, Ö1
 i A14-15, D12, E12, F10, G11, H12, I11, K13, L14, M14, N12, O12, P14,
 Q13, R8, T12, U10-11.

I *dansk* tradition tilldelar älvan sitt slag med handen »imellem (over) hærd» (A, B, F, Z), »over hans hvide hals» (V), »i hans side» (G), »ved hviden kind» (A), men i de flesta varianter använder hon en eller flera knivar för att sår sitt offer, Ä4:

Hun hug efter ham de sølvknive fem
 besat med sygdom var alle dem.

d B+7, Da16, Db5, G+4, H10, H+10, I+12, L+8-9, M+4, N6, O6-7, O+4,
 R5, X9, Ä4, Ø6-7
 s G5, K6, L3
 n H11, I7, M16-17

De *svenska* visorna saknar i allmänhet den sjukdomsbringande yttre handlingen. sK5-7 och L3 beskriver situationen på ett sätt som erinrar om den isländska visans skildring. Älvan befäller riddaren (K5): »Du lute dig av hästen och tal ett ord vid mig». Då han gör detta, sticker hon enligt K6 och L3 en »sølvbodder (-gjorda) kniv» i hans hjärta. I sD5-6 antyds älvans slag i följande sammanhang:

Elffrus dotter slog upp med sin hand (käpp) ...

I sA8, sC5, sE6 och sK7 ävensom fA8 nämnes blott:

Herr Olof snodde sin häst omkring,
 sjukdom och sot följde honom hem.

I de *norska* varianterna gör Olav ett sista försök att befria sig från älvorna, nM12-13 skildrar hans hopplösa situation särskilt utförligt.

Olav tók sin hest með kvist,
 så reið han gjönum den elvelist (-dans, -grein,
 -rot, -grind, -logi)

Det sker förgäves. Från alla håll rusar nu älvorna fram. De slår honom med »tynnere-tein» (A18), »röde gullband» (C15), »tynnestein», »tynnerót» (L12-13), »elvegrein», »elvetein», »elvekvist» (E6-7, U4-5, X18), »hönni» (B11) osv. Enl. Z3, Ø1, X17-18:

Ho slo til honom ivi herd,
alli so var han slegjen verr'.

Ho slo til honom med elvetein,
de gjorde Olavs hjarta mein.¹

I nI7, nH11 och nM16 stickes kniven i Olavs hjärta.

De *isländska* formerna har upptagit slaget, dock i en mot såväl dansk som norsk tradition avvikande form. Då Ólafur avvärjt faran att tagas in i »alfa-rann» genom att åberopa sin tro på Gud, anmodas han av älvan att vänta en stund, medan hon är borta.² I stället för att taga tillfället i akt och fly, innan älvan återkommer, lyder han och stannar. Älvan har under en kappa (»skikkju»), som hon klätt på sig, dolt ett svärd. Riddaren anar icke försåtet. Då hon manar, A12:

»Þu muntt ei so hiedann fara,
ad þu muner oss kossinn spara»,

böjer han sig ned från sin sadel och kysser henne »af heilum (även: hálfum) huga». Men i samma ögonblick sticker hon svärdet i hans hjärta, A14-15:

Hun lagdj vnder hans herdar blad,
j hjartta rötum stadar gaf.

Hun liet hönnum svijda,
sära sax med sijdu.

Den kyss, varav älvan här begagnar sig för att få ett tillfälle att stöta svärdet i Ólafurs hjärta, har även upptagits av samtliga *färöiska* vari-

¹ Just Bing ser i denna episod en »medicinsk riktig skildring» av att Olav (i norsk tradition) drabbas av hjärtslag (*a. a.* s. 28).

² Detta parti har bortfallit i senare isländsk tradering. Strofen härom (iM9) lyder:

Bíddu mín um eina stund
meðan eg geing í grænan lund

och förekommer blott i iA, iB, iL och iM.

anter. Älvmön ber honom om en kyss, innan han rider bort. Han vågar icke neka, fA29:

Hann kysti hana so mjúkan,
hon sveik hann so sjúkan.

f A28-29, B19, C11, D15-16

Utom kyssen, som i och för sig är dödsorsak nog, angives i fA och fB, att älvan även tvingar Ólavur att tömma en giftdryck, fA25:

Hon skonkti honum i drykkjuhorn
har fór i tað eiturskorn.

Den omedelbara följden härav blir, att Ólavurs »breiða belti um hann sprakk» (fA26).

Straffet har i den *skotska* visan skildrats sålunda:

Medan Clerk Colvill samtalar med sjöjungfrun, känner han en häftig smärta i huvudet. Han klagar häröver, och jungfrun föreskriver då, att han med sin kniv skall avskära en bit från det plagg hon tvättar och lägga den på sitt värkande huvud. Hon försäkrar: »The pain ye'll never feel nae mair». Men då riddaren gör, såsom hon sagt,¹ känner han, att smärtan blott blir värre. Då skrattar sjöjungfrun och talar om, att värken kommer att ökas tills han dör. Clerk Colvill drar sitt svärd för att döda den ondskefulla varelsen, men hon förvandlar sig hastigt till en fisk och simmar bort.

George (Johnny) Collins förvirring vid kontakten med den vackra tvättande jungfrun framträder i *engelsk* och *amerikansk* tradition på följande sätt:

I eB3 grips George Collins nästan av yrsel, då jungfrun med hög röst anropar honom att komma till sig:

He put his foot to the broad water side,
and over the lea sprung he,

varpå han besinningslöst omfamnar och kysser förförerskan.

Johnny Collins (aA3) ser den fagra jungfrun vrida sina händer och riva sitt hår, innan hon rusar fram till honom:

¹ Enligt var. B7 var sjöjungfrun härvid den aktiva: »She's ty'd it round his whey-white face».

She threw both arms around his neck,
she kissed both his cheeks and his chin ...

Johnny Collins blir härav så förvirrad, att han tycker stjärnorna faller ned från himlen, aA3:

Till the stars from heaven come twinkling down
on the banks where Collins jumped in.

Simmande tar han till reträtten. Situationen är alltså densamma som i den skotska balladen, blott med den skillnaden, att sjöjungfruns simning, sedan hon förvandlats till fisk, i nya världen associerats med Johnny Collins; han faller i sjön och simmar hem i panik, aA4:

He swam, he swam, he swam once more,
he swam to his own father's door ...

De *bretonska* varianterna omtalar icke något yttre straff. Feens makt synes vara stor nog att utan yttre åthävor pålägga greve Nann den sjukdom hon utlovat.

Avsked och hemritt

Sedan riddar Olof har drabbats av det dödande slaget, följer varierende uppmaningar av älvan, att han må skynda hem och invänta döden. Dels ber hon honom vid hemkomsten yppa sanningen:

»sig saa, du var den ellekones gæst»,
d H⁺¹¹, I⁺¹³, L⁺¹⁰, O8

dels åter skall han uppge, att hästen snubblade mot en sten (fA30). I dC⁺⁸ säger älvan sarkastiskt:

»Du rider nu hjem til din fæstemø kær,
og glem ikke den brudefærd.»

Detta motiv har flera motsvarigheter i svensk tradition, t. ex. sG6: »Din unga brud hon väntar efter dig», och i sJ11 lyfter hon »den bleke upp på sin häst» med orden: »Rid nu hem till fröken och hela dess släkt».

Så rider Olof, »af skoven som han kunde bedst». Han är medtagen och sjuk, håret faller från hans huvud, och kinden är blek. Den dystra

hemfärden, skildrad i ett fåtal varianter, beskrivs i skA på följande sätt:

He's mounted on his berry-brown steed,
and dowy, dowy rade he home,
and heavenly, heavenly lighted down
when to his ladie's bower-door he came.

I Amerika börjar visan ofta med denna dystra episod. Där har under detta sekel upptecknats ett flertal varianter av George (Giles) Collins, som inledes med strofen:

George Collins rode (drove) home one cold winter night.¹

II. Riddarens hemkomst och död

Hemkomsten

Modern (el. fadern) står vid grinden och inväntar Olof. Hon (han) ser genast, att något har hänt, och frågar, dB16:

»Hør du, her Oluf, kier sønnen min:
hvi bær du nu saa bleg en kind?»

eller dD18: »hvorfør rinder blodet af støvlen din?» Riddaren svarar undvikande, han skjuter skulden på hästen, dH⁺14:

»Min ganger den var ikke visse paa ben,
han snublet alt over en ellegren.»

d B⁺11-12, D19, 21, D⁺10, E⁺14, G⁺7, 9, H13, H⁺14-15, I⁺16-17,
K10-11, M13-14, O11-12, R8, S14, T13, 15, U10-11, X11

s A11, F10, K9, L7

fl A11

n F6

f A33

Men modern genomsådar honom, dD20:

»Hør du, liden Ole, det er ikke sandt:
du haver vist været i elkvinde-dands.»

¹ Se närmare om amerikansk tradition s. 68-71.

I *isländsk* tradition misstänker modern genast, att Ólafur varit i kontakt med älvorna (enl. iF13 »eínsog sá með álfum gár»). Men han nekar (F13, L20, M20, R13), enl. iM20:

»Ei er eg fólur og ei er eg fár
eins og sá, sem með álfum gár.

Enligt en enhetligare *isländsk* tradition tillstår han dock genast sanningen, iN18:

»Mier tíðir ecke ad dylia þig
álfamæren blekte¹ mig.»

Samma rättframma svar lyder i *dansk* version, dB17:

»Og jeg maa bære kinden bleg,
for jeg har været i ellekonens leg.»

d B17, C12, E9-10, L10, O⁺7, V10

s D9, J14

n A24, D13, E11, G12, L18, M19, R17

f A34-35, B22, C14-15, D19

i A21, B18, D16, H18, N18, O19, P23, Q21, S14, V14

sk B10

b A20-28, B22-26, C25-28, D22-23

I *gwers* (se ovan) upprepar riddaren ord för ord för modern sitt samtal med skogsfeen, och i Collins-versionerna uttalar han sin övertygelse om, att han måste dö i natt.

Riddarens sista önskningar

Då riddaren omtalar, att han måste dö, svarar greve Nanns moder, bC24:

»Mon fils, ne pleurez pas de la sorte,
Tous les malades ne meurent point.»²

Samma strof påträffas nästan ordagrant upprepad i *dansk* (A) och *svensk* (sH9, sM8) tradition, dA22:

¹ *blekte* bet. lurade, narrade. (Jfr ordlikheten med den *bleka* kind, som attribuerar den döende riddaren i östnordisk tradition).

² På originalspråket:

Tawet, ma mab, na oelet ket/Kement ve klan na varvont 'ket.

»Tthi quer, hr Olluff, du syg icke saa.
Saa mangeln bliffuer siug, dy dørr ike aff»,

den återfinnes något varierad t. ex. i sA14 och fA12:

»Och kära min son, du ej tala så,
i morgon skall du för prästen stå.»

Riddaren uppmanar sina närmaste att bädda honom en säng, att taga vara på hans häst, att hämta prästen m. m., önskingar, som varierats på olika sätt i följande varianter:

d A21, D⁺11-12, E⁺16-17, E11-12, F10, G⁺11, H15, 18, H⁺17-18,
I15-16, I⁺19-20, K13-14, L11-12, L⁺12-13, M16, N11-12, O14-15,
P8-10, Q5-6, R10-12, S16-17, T18-19, V11-12, Å6-7, Ø12-13.

s A12-13, C7, E9, G9-10, H7-8, I8-10, L5-6, M6-7

fl A14-17

n A25-26, C18-20, D14-15, E12-14, F8-10, G13-14, X23-24

f C15, D20

i A22, D17, G15, H19, I15, K19, L21, M21, N16, O20, 22, P21, Q19,
R14-15, S15, T15, U18, V15

sk A13, B10, C8

b A18, B21, C20, D22, E4, F9, G6

e A3, B5

De ovannämnda »önskingarna» förekommer nästan i alla *danska* varianter, särskilt har riddarens iver att få en säng iordningställd betonats nästan i varje variant. Medan gwerz i korthet nämner greve Nanns önskan att få »le lit bien l'aise», har samma motiv i dansk, norsk och svensk tradition spunnits ut i ett antal parallellstrofer, där den döende i tur och ordning riktar sig till alla sina anhöriga med olika önskemål. Den norske Olaf Liljukrans ber, nG14:

»Du rei meg upp seng i högeloftsvaler,
så eg kann sjå mi brúle i lunden fare.»

Den *finländska* visans önskeformuleringar är följande, fA14-17:

»Kära min moder, släpp hästen i äng,
lägg stål uti sadel ej troll tager den!

Kära min moder, du krusa mitt hår,
i morgon mitt bröllop med älvorna står.

Och kära min fader, du gör mig en bår,
i morgon skall jag till älvkungen gå.

Och kära min syster, du bädda min säng,
och stänk sedan vigvatten uti den!»

Många olikartade episoder har f. ö. fogats in i skildringen om Olofs hemkomst. I parallellstrofer utdelar han sina ägodelar åt de anhöriga, han skänker t. o. m. bort sin brud åt brodern.

d E⁺21, L15, O19, R16
n C20, F9

I *engelsk-amerikansk* tradition går den döende George (Giles) Collins' önskningar ut på att få en servett bunden kring huvudet («a napkin to be round my head»).

e A4, B5

Men framför allt önskar han att få sin grav under marmorstenen (eller under vallen) i närheten av sin trolovade.

e A5, B6
a A5

Riddarens angelägnaste önskemål på dödsbädden gäller dock, att man skall dölja sanningen för bruden, då hon enligt de skandinaviska formerna följande morgon skall infinna sig till bröllopet. Han ber, dDa24:

»Du skal sige, jeg er i rosenlund
for at jage og skyde i samme stund.»

d B19, C14, Da24, Db8, D⁺14, E⁺23, F12, H17, I18, K17, L⁺16, O21,
S20, T17, U13, Ø15-17
s D11, J16, M10
n A28, L20, R19-20, X28-29

Även greve Nann i *gwerz* önskar, att modern icke skall omtala hans död för hustrun, innan hon efter barnets födelse har blivit fullt frisk eller »ait été purifiée».

b A29-30, B28-29, C29, D23, E5

Riddarens död

Enligt fA36:

Ólavur vendist til vegginn brátt,
hann doyði langt fyrri miðnatt.

d B+15, C15, H19, H+19, I+21, M18, O22, T20, Ä10
s C8

n A29, C27, E15-17, F11, G15-16, H12-13, X32

f A36, C16

i A23, B19-20, E17, F15, H21, I17, K20-21, L-M23-24, N19-20,
O23-25, P24, Q22-23, R16, S16, T17, U19

I den *isländska* visan får episoden om Ólafurs död en särskild bredd.
Han dör i sin »miuka sæng» (B20), eller i H21 m. fl.:

Módir kastadi koddá blá,
Ólafur daudur lá þar á.

Men ett flertal *isländska* varianter (B, N, O, Q, R, S, U) låter Ólafurs dödskamp få en stämningsfull inramning, i O24-25:

Þegar at sól a fióllum skein
Ólafur beid sitt daudamein.

Þegar sol a fiollum raud
Ólafur þoldi þunga naud.

De *skotska*, *anglo-amerikanska* och *bretonska* formerna av visan nämner intet om riddarens död. Handlingen i de skotska versionerna A och B avklippas plötsligt efter det Clerk Colvills sista önskningar blivit uppfyllda. Men skC har bevarat en senare episod i visan, som ovan refererats i samband med valet (se s. 25). Till denna episod, då »the mermaid» uppträder vid den sjukes bädd, finner vi en likhet i den *finländska* visans slutparti, som i ännu högre grad avviker från visans vanliga händelseförlopp. Medan Olof ligger döende i sin säng, infinner sig älvkungen på gården och gör anspråk på sin blivande svärson, fA19, 21, 23:

»I ottesång och vid bergafot
han lofte taga min dotter emot.»

Nu infinner sig prästen »med klockeklang och rökelse», han uttalar med korset i handen sin förbannelse över älvkungen:

»Du svarta troll, så ful och fal,
du skall neder till dödsens dal.

Till helvetet neder skall du gå,
om jag så genom döden gånga må.»

Denna finländska version avslutas med en försäkran om, att »ej älva-kung mer själen får».

III. Bruden (hustrun) underrättas om Olofs död

De *färöiska*, *isländska* och *skotska* formerna saknar visans slutparti, som skildrar händelserna efter Olofs död, med bruden (el. hustrun) som agerande huvudperson. De i England upptecknade Lady Alice-versionerna (Child 85) börjar däremot här, sannolikt representerande en fragmentform av visan med bortfallen inledning.

Gwerz har särskilt utvecklat denna sista del av visan, som inleds med hustruns undrande fråga, varför greve Nann ej har besökt henne på länge. Svärmodern uppger, att han är på jakt, men i B47 säger hon undvikande:

»Vos paroles m'etonnent, ma fille;
Vous n'êtes pas encore purifiée.»¹

Det samtal som utspinner sig mellan de två kvinnorna fyller 27–29 strofer. Än undrar hustrun, varför tjänarna gråter, och får förklaring i allehanda missöden, som sägs ha drabbat dem. Än frågar hon, varför hon hör klockor ringa, varför prästerna sjunger så sorgligt och varför tjänarna bär hängande lockar.² Man förebär, att en tiggare har dött som skall begravas i dag. Hur grevinnan än försöker trösta sina tjänare, så lyckas hon icke skingra förstämningen i sin omgivning. Hon går

¹ På originalspråket:

Terruble, ma merc'h, e ho klewet/Ha c'hui n'oc'h ket purifiet.

² I Bretagne är hängande lockar tecken på sorg (DgF IV s. 872 not 11).

slutligen i kyrkan — enligt svärmoderns föreskrift i svart dräkt. Där förstår hon, att hennes make är död, eftersom en färsk grav vittnar om ett dödsfall i hennes egen familj.

De *skandinaviska* formerna skildrar i slutavsnittet ett bröllop, där brudgummen saknas, utan att bruden varskos om hans död.¹ Enligt dB20:

Aarle om morgen, dag det var,
da kom den brud med brudeskar.

d A27, 31, B20, B⁺16, C16, Da25, Db9, D⁺16, E13, H20, H⁺20, I19,
L⁺17, M19, O⁺8, P12, T21, V13, Ä11, Ø18
s C8-10, D12, E10, F11-12, H10, J17, N4, 6
n A30, C28, D15b, E17-18, G15-16, L21, R21, X27

Där bruden rider fram hör hon kyrkklockorna ringa, dA28:

»Huy mone alle dy kloker saa gaa?
ieg weed her ingenn, der siug luo.»

d A28, B⁺18, E⁺25, K19, O24, S22, U15
s B₁10, B₂11, N12, O8

Svaret på denna fråga ges enligt dA30:

»Thett er saa sied paa denne ø:
att ringe imod syn feste-møø.»

d A29-30, B⁺20-21
s B₁11, B₂12, N13, O9

När bruden nalkas bröllopgården, ser hon, att där »bränder et lys ved den klare dag» (dH21). Hon finner alla i gården gråtande och undrar, dA33:

»Huy mone alle dese fruier saa gredde,
ther meg skuld well om-lede?»

d A33, C17, K24, O30, O⁺9, S28, U18
s B₁12, N8, 10

¹ Även i Staufenberg-dikten firar riddaren sitt bröllop, och det är här — mitt i glädjen — som han blir medveten om den besvikna feens hämnd. Han utbrister:

»Der grosse Not! In dreien Tagen da bin ich tot.»

Svaret blir åter undvikande. Såsom i gwerz talar man om, att någon kvinna i byn har dött, att tårarna beror på nattvak, ritt mot vädret osv. Enl. dA34 »war [der] slett ingen ... der tuorde suare ... ett ord».

d C18-19, H27, O+11

s B113, N9, 11

Den skandinaviska visskildringen når fram till det ögonblick, då bruden träder in i bröllopgården och saknar brudgummen, som borde taga emot henne. Episoden skildras enligt dA36-38 så, att bruden sätter sig i brudstolen och tar emot brudgåvorna sägande:

»Ieg sier her rider gaa vd och ind,
ieg sier ike her Oleff, kerre herre myn.»

d A38, B21, B+23, C20-21, Da26, Db10, E14, E+29, F13, H24, H+20,
I20, K22, L+18, M21, O27, O+15, P13, S25, T22, U19, V14, Ø19
s C12, D13, E12, H11, M11, N4, 6
n A31, D16, G18-20, L22, R22, X35

Svaret blir ständigt detsamma: riddaren är i skogen på jakt. Harmsen utbrister bruden, dDb12:

»Haver liden Ole de dyr saa kjær
han kund' ej blive hjemme i sin bryllupsfærd.»

d A41-42, C23, Da28, Db12, E+31, H+22, I22, L+20, M23, O29, O+14,
S27, T24, Y10, Å14
s C15-16, D15, M13-14
n A34, E10, G22, X41-42, Z4

I dA, där slutpartiet omfattar 28 strofer, uppträder Olufs broder såsom brudgum. Han vill följa henne till sängs, omtalande att Oluf är död, men bruden tillbakavisar honom, dA48:

»Rett aldrig skallt du den dag løffue:
ieg skall thuo brødere myn thro bortt-giffue.»

d A48, B+29, O+18, R19
s F13-14

I nG17-20, X34 öVERRÄCKER brodern brudgumsskänkerna till bruden. I sF13-14 är det Olofs dräng som iklädd sin herres kläder träder in i brudstugan. Men bruden märker sveket:

»Väl äst du riddar Olof i ögonen lik,
men inte är du om dina händer så vit.»

Stunden är nu kommen, då bruden får veta sanningen. Modern (eller systemen) yttrar, dDa29:

»Nu kan jeg ikke længer dølge for dig:
liden Ole han ligger i højeloft lig.»

d C24, Da29, Db13, E15-16, H+23, I23, T25, Y11, Å16-20
s B114, B213, H15, M15, N14, O10
n G23

Då bruden hör detta, ber hon att få se liket i »højeloft». Då hon träder in, finner hon sin fästman ligga död på baren.¹

d B23, B+25-26, E+33, F24, H28, K26, M24, O31, P15, S29, U22, V16,
Ø22-23
s C18, D17, F16
n C31-32, D17-18, E21-22, G24, L24, R25, X41, Ö2

Brudens sorg skildras stundom gripande, t. ex. i sE17:

Jungfrun la' sitt huvud till herr Olofs bröst:
»Herr Olof, herr Olof! Hvi soven I så tyst?»

I *engelsk-amerikansk* tradition har slutavsnittet i balladen visat den största livskraften, eftersom just detta avsnitt har levat längst kvar i England och där har betraktats såsom en särskild ballad »Lady Alice» (Child 85). Vare sig det gäller de tre i denna analys beaktade fullständiga versionerna eA-B och aA eller f. ö. alla under titeln »George (Johnny) Collins» kända fragment, som icke ingår i denna analys (jfr källfört. s. 10), så är miljön för alla dessa visors slutskede en helt annan än i de föregående fallen.

Fästmön, här kallad »Fair Helen» (eA), »Fair Eleanor» (eB) och »Fair Ellen» (aA)² sitter ensam i sin jungfrubur vid ett handarbete, då hon ser en likkista bäras fram.

¹ I dL+21-27 och sI16-20 är riddaren ännu vid liv, då hon träder in. Han ger henne gåvor. Detta parti (särskilt av den svenska varianten) har tydligen inlånats från balladen om Herr Tideman och lilla Rosa, jfr G-Afz. Nr 20, str. 16-22.

² I Lady Alice-versionerna är fästmön en »lady», vars namn varierar.

e A6, B7

a A6

Hon frågar vem den döde är och får besked: det är George (Johnny) Collins.

e A7, B8

a A7

Fästmön ber bärarna lägga ned kistan och öppna locket, så hon en sista gång kan få kyssa hans kalla läppar.

e B9

a A8

Hon ber därpå att få ett vitt lakan att lägga över hans huvud (eA8) eller enligt aA9:

»To-day it'll wave over Collins's grave,
but tomorrow it'll wave over mine.»

Slutligen följer döden även för bruden. Hennes hjärta brister, då hon kysser den döde (dA53, C24, H30), eller faller hon död ned vid hans fötter (dD+18, K27, M25-26, R21, S30, U23). Samma öde drabbar greve Nanns hustru, sedan hon först anförtrott sitt barn i svärmoderns vård, bA57:

Elle est tombée à terre sans connaissance
et est morte sur la place.¹

I *norsk* tradition tar bruden själv sitt liv, nA37:

Skefte sette hon golvtijo mót
og odden den rann i hjarterót.²

n A37, C33-34, D19-20, X43

s E18

¹ På originalspråket:

Raktat d'ann douar 'z eo zemplet,
Ha war al lec'h ez e marwet!

² Jfr Lady Alice D (Child III s. 515) str. 4: »She then pierced her throat with a sharp-edged knife» etc.

De *engelsk-amerikanska* visorna låter nyheten om den tragiska händelsen sprida sig »to fair London town» (eA och B) eller »over Douglas's town» (aA), varpå »fair Ellender died, she died that night» (aA10).¹

Men alla de *nordiska* formerna, t. o. m. de *färöiska* och *isländska*, avslutas med följande stelnade strofformler, dZ7-8:

Men tidlig om morgnen, før solen opstaar,
der var tre lig i hr. Olufs gaard.

Den ene hr. Oluf, den andre hans mø,
den tredje hans moder, hun sørged sig død.

3. Slutsatser på grundval av visanalysen

Allmänna slutsatser

Den i föregående kapitel utarbetade visanalysen ger vid handen — särskilt rörande det första huvudavsnittet (riddarens möte med naturväsen) — att varje enskild episod förekommer i minst två, ibland t. o. m. fyra utformningar, då folkloristiska — men icke lingvistiska — synpunkter anläggs på materialet.

Varje sägenepisod (motiv) kommer nu i det följande att betecknas med stor bokstav (A–H) och dess variationer att utmärkas genom till bokstaven fogade siffror, t. ex. A¹, A². Liten bokstav (t. ex. a²) anger, att motivet förekommer sparsamt eller verkar löst i sammanhanget.

Det för motivet G införda avvikande beteckningssättet förklaras i ett senare sammanhang (se s. 47).

Eftersom jag har utgått från det danska vismaterialet, betecknar jag de danska episodutformningarna med *ettor*. Föreligger flera variationer av samma episod, utmärks dessa medelst *tvåor*, *treor*, *fyror* etc. Traditionen för varje enskilt land kan på detta sätt skrivas ut såsom en räkka av bokstäver och siffror. Vistraditionen har så att säga reducerats till enkel formel.

¹ Alternativt i engelsk version: »Six pretty maids died ...» (eA9, B10).

Ställes i en tablå länderna under varandra — ordningsföljden reglerar sig helt naturligt själv — och detta så, att också de enskilda episoderna ligger i följd under varandra, så erbjuds möjligheter att både horisontalt och vertikalt anställa jämförelser inom de olika traditionsfälten.

Här följer uppställningen:¹

Danmark	A ¹	a ²	B ¹	B ²	C ¹	C ²	D ¹	E ¹	F ¹	F ²	g''	H ¹	
Sverige	a ¹		B ¹	B ²	C ¹	C ²	D ¹	E ¹	(f ¹)	F ²	g''	h ¹	h ²
Finland			B ¹		C ¹		D ¹	E ¹		F ²			
Norge	A ¹	a ²	B ¹		C ¹		D ¹	d ²	E ¹		F ²	G'	H ¹
Färöarna	a ¹	a ²		B ²	c ¹	C ²	D ¹	d ²	E ¹	e ²	F ²	G''	
Island				B ²	C ¹	(c ²)		D ²	E ¹		F ²	H ¹	h ³ H ⁴
Skottland				B ²		C ²		D ²	E ²		F ²	g'	h ²
Bretagne	A ²		B ²		C ²		D ²	E ²		F ²	G' G''	H ²	

A: *Ändamålet med riddarens utfärd.*

A¹: Bröllopsmotiv

A²: Jaktmotiv

B: *Mötet.*

B¹: Naturväsendet (-väsendena) dansar

B²: De dansar icke

C: *De mötande naturväsendenas antal.*

C¹: Många väsen

C²: Endast ett väsen

D: *Naturväsendet lockar.*

D¹: Till dans

D²: Till giftermål eller hemvist

E: *Lockelsens motivering.*

E¹: Riddaren träffar väsendet första gången

E²: Tidigare kontakt existerat mellan dem

F: *Riddaren i dansen.*

F¹: Han dansar

F²: Han dansar icke

G: *Valet.*

G': Stanna hos väsendet eller dö

G'': Hastig död eller långvarig sjukdom

¹ En särskild tablå för de engelskspråkiga versionerna i England, Skottland och Amerika ingår på sid. 69 f.

H: *Straffet.*

H¹: Slag

H²: Ordet har dödande verkan

H³: Dryck

H⁴: Kyss

En överblick av detaljerna i balladens första avsnitt har föranlett mig att mellan *ettans* (danska) och *tvåans* (bretonska) motiv draga upp en gränslinje. På detta sätt kan tvenne huvudtyper av visan rekonstrueras. Den ena omfattar alla de motiv som i tablån ligger ovanom linjen, dvs. alla danska »ettans» episodutformningar. Dessa förenar sig till en dansk eller *skandinavisk* form, karakteriserad genom följande sägen-innehåll:

En man beger sig till sin fästmö eller brud, möter ett flertal dansande älvor som vill locka honom in i dansen. Vare sig han dansar med dem eller ej har älvorna beslutat hans undergång. De slår honom till döds.

Den under linjen i tablån befintliga »tvåans» motivutformningar — klarast och enhetligast föreliggande i bretonsk-skotsk tradering — förenar sig till den andra huvudtypen — låt oss kalla den *västeuropeisk* form. Sägna i denna är i huvuddrag följande:

En gift eller trolovad man träffar under en jaktfärd en skön skogsfe, som lockar honom att gifta sig med henne eller flytta till sig. Men när han vägrar och motiverar sitt avslag, pålägger hon honom en dödande sjukdom.

Då det gäller att fastslå relationerna mellan den skandinaviska och den västeuropeiska vistypen, är motivfrekvensen inom vardera iögonfallande olika. Den danska visans schema, som är $A^1 + a^2 + B^1 + B^2$ osv., uppvisar fördubbling av nästan varje episod, medan åter den bretonska visans schema: $A^2 + B^2 + C^2$ osv. företer en klar, enkel serie av tvåans motivutformningar.

Emellertid kan man invända, att ovannämnda olikheter kan bero därpå, att det danska materialet är så mycket större (43 var.) än det bretonska (7 var.). Men då t. ex. det färöiska schemat, här representerande en tradition omfattande endast fyra varianter, är i stort sett analogt med det danska, så framgår härav, att den *relation*, som framträder mellan respektive traditioner, måste kunna betraktas såsom

ganska pålitlig. Det har dessutom visat sig, att i den mån nya variantfynd senare har införts i analysen,¹ så har dessa icke påverkat vare sig tablån eller resultatet av traditionsjämförelserna. I stort sett har konklusionerna alltid blivit desamma, även om ett rikare material självfallet har bekräftat många viktiga detaljsammanhang, som kommit helhetsbilden att klarna.

Vi övergår till en närmare granskning av vistraditionen inom varje enskilt land.

DANMARK

Elveskud i dansk tradition uppvisar i tablån ett motivschema av följande sammansättning:

$$A^1 + a^2 + B^1 + B^2 + C^1 + C^2 + D^1 + E^1 + F^1 + F^2 + g'' + H^1$$

Motiven A, B, C och F förekommer dubbelt, alltså: vid sidan om »ettans» danska motiv uppträder — stundom sporadiskt — »tvåans» bretonska motiv.

A. *Ändamålet med utfärden*

Dominerande är inledningsmotivet A¹: riddaren rider ut för att bjuda gäster till sitt bröllop. Men i tio av de danska varianterna rider han ut för att jaga (a²), enligt dF₁:

Ridder Rolig han red sig i roenslund
at tømme sin hest og at jage sin hund.

Märkligt är, att de varianter, som innehåller jaktmotivet, har en spridning från Nørrejylland (T) i norr till Slesvig (Sønderjylland) i söder (I), det förekommer i Sjællands magra tradition (F, E) såväl som tämligen sparsamt i mellersta Jylland (6 varianter), där balladen i trakten av Hammerum upptecknats av Evald Tang Kristensen i ett flertal versioner. Jaktmotivets spridning talar för dess rätt höga ålder. Om A¹, bröllopsbjudandet, anmärker Ernst v. d. Recke med skäl, att

¹ Mitt första analysförsök gjordes 1934. Materialet omfattade då 95 varianter, nästan alla tryckta. Senare har även otryckt material från Norge, Sverige och Island ävensom kompletterande tryckt material från England, U.S.A. och Bretagne införts i analysen.

det är osannolikt att en person dagen före sitt bröllop rider ut för att bjuda gäster (I s. 366).

Beträffande inledningen A förtjänar nämnas, att Danmarks äldsta uppteckning av visan, var. A i Karen Brahes visbok, saknar såväl jakt- som bröllopsmotivet:

Her Olleff rydder om votte
menn lysenn dag ham togte.

Om man även gärna i Karen Brahes balladversioner vill se spår av skriptors smärre textförbättringar,¹ så torde dock *avsaknaden* av ett motiv sådant som A (jakten resp. bröllopsbjudandet) knappast kunna anses vara en litterär åtgärd av skrifterskans hand.

I Peder Syvs tryckta version (dB) från följande århundrade förekommer emellertid inledningens A¹:

Her Oluf han rider saa vide
alt til sit *brøllup* at byde.

Härmed fås en ungefärlig tidsbestämning för bröllopsbjudandets uppkomst i dansk tradition (1600-talet?). Man får förmoda, att bröllopet i visans tredje och sista avsnitt influerat på inledningen härvidlag. Syv så att säga stadfäste denna formulering, dess allmänna förekomst i all dansk tradering efter Syv torde alltså till stor del kunna betraktas såsom litterär påverkan av denna källa.²

B. *Mötet*

Det kan förefalla egendomligt att jag som motsats till motiv B¹ (riddarens möte med dansande naturväsen) har uppställt ett motiv B² (icke-dansande naturväsen) — alltså egentligen en negation, något som

¹ Uppfattningen om innehållets i KBF litterära karaktär har växlat hos forskarna genom tiderna. Ernst Frandsen har som litteraturhistoriker undersökt handskriften och fastställt, att den har präntats av en dam, samt att skrifterskans inslag gäller endast vissa stilistiska förbättringar, emedan hon synbarligen har känt »en vis lede vid folkevisens staaende formler». Hon utmönstrar dem icke, men hon nöjer sig med »at fikse dem lidt op» (a. a. s. 23).

² Om de otaliga utgåvorna av Vedel och Syv och deras inflytande på den muntliga traditionen se Gustav Henningsen, *Vedel og Syv og Bogtrykkerne* s. 53 ff.

icke finns. Då jag emellertid här satt in en positiv beteckning för frånvaron av ett motiv, beror detta på, att älvans eller älvornas attityd i dessa fall är hotfullare, mer dolsk än i de fall, där hon bara möter honom och sträcker ut sin hand till dans. Den ensamma älvkvinnan, ibland även benämnd dvärg, troldkvinde, skogsjungfru eller sjöjungfru, bär prägeln av en naturande av skogsråets, sjöråets eller huldrans karaktär,¹ särskilt då hon *inte* dansar.

C. De mötandes antal

I ett tiotal av de danska varianterna möts Olav av endast *ett* väsen. Det f. ö. förekommande flertalet »to», »tre», »ni» m. fl. variationer tyder på en vanlig företeelse i folkvistraditionen: entalet blir flertal, ej tvärtom. En liknande tendens till flertalsvariation framträder särskilt tydligt i sådana varianter, där t. ex. i dI älvfamiljens olika medlemmar alla uppträder med samma önskemål om dans. Allt talar för, att även den danska visan ursprungligen skildrat blott *ett* naturväsen. Vi får en föreställning om utvecklingen till »älvor», om vi jämför A med B (c: Brahe med Syv).

Enligt A påträffar herr Oluff »en dantz med duerige», varur »enn iumfru» träder fram. I B är miljön densamma: »der dandse fire, og der danse fem», och »eller-kongens daatter» stiger fram etc. Det är inte uteslutet att flertalet *älvor* har utvecklats under inflytande av det i den skandinaviska visan dominerande älvdansmotivet. Föreställningen om dansande älvor, djupt förankrad i nordisk sägen och folktro,² har i visan fått en bred plats, den möter oss i tre olika moment:

1. Älvorna dansar (B¹)
2. De lockar Olav till dans (D¹)
3. Olav dansar med dem tills han dör (F¹)

¹ Jfr Feilberg, *Bjærgtagen*, kapitlet om »Skovfrue, Huldre, Ellepige» s. 32 ff.; Feilberg, *Ordbok I »Ellefolk»* s. 241 f.; Mannhardt I s. 125; MacCulloch, 'Fairies as Nature-Spirits' i *Hastings Encycl.* V s. 685.

² Folkföreställningar om älvornas dans påträffas både hos kelter och germaner och har synbarligen framkallats av vissa naturföreteelser särskilt daggen. Om älvdanser se A. Flenzberg, *Föreställningar om älfvorna*; L. Laistner, *Nebelsagen* (1879) kap. »Nebelnatur der Hexentänze» s. 300 f.; Brüder Grimm, *Irische Elfenmärchen* s. XXI, LXXXI, xcvi; John Rhys, *Celtic Folklore*, »fairy rings».

D. *Älvan lockar till dans*

Av dessa tre dansmoment är D¹ (lockelsen till dans) det väsentligaste i visans sammanhang, härom är hela den danska traditionen ense och med denna den svenska, den norska och den (enda) finländska visan.

Älvan lockar Olav till dans med löften om gåvor: guldkedjor, silkes-skjortor m. m. De återges i stereotypa parallellstrofer av den art, som man frestas att förbigå, emedan dylika strofbildningar kan anses vara stelnade formler (»commonplaces»), särskilt karakteristiska för den skandinaviska balladtraditionen.¹ Beträffande Elveskud må emellertid den iakttagelsen göras, att episoden är känd såväl i Karen Brahes som i Syvs versioner. Enligt dA lägger dvärgjungfrun förtroligt sin arm om riddarens hals² och frågar vart han skall rida. Då hon erfar, att han är på väg till sin fästmo, uttalar hon sin önskan att först få dansa med honom mot »rige gaffue». Dvärgjungfruns lockelser omfattar här str. 7-13; gåvornas art hänför sig till en riddares krigiska utrustning: ridhäst, sadel, brynja och svärd och torde delvis kunna tillskrivas KBF-skrivarens egna formuleringar. I Syvs ballad (B) bjuder älvan stövlar, en silkesskjorta och ett huvud av guld, men för varje gång replikerar Oluf, att han inte behöver hennes gåvor. Liknande erbjudanden påträffas i ett antal spridda uppteckningar (bl. a. i F, I, T, X, Y, varianter som även bevarat jaktmotivet A²), ävensom i norsk och svensk tradition. Här har förmodligen Syvs inflytande tidigt gjort sig gällande. Avsnittets stereotypa art har gjort det lämpligt som lånstoff.

F. *Riddaren i dansen*

Herr Olufs ovilja att dansa med älvorna är ett bärande motiv i dansk tradition. Älvan skärper tonen, hans vägran skall kosta honom livet. Riddarens dödsdans (F¹) är en ganska enastående episod i dansk tradition. Med undantag av sF förekommer denna dans icke på annat håll. Den saknas även i de två äldsta uppteckningarna A och B, och dess förekomst kännetecknar särskilt de av E. T. Kristensen på 1860-1870-talen gjorda uppteckningarna.

¹ Se härom Nygard, *Heer Halevijn* s. 96.

² Jfr aA3: She threw both arms around his neck etc.

Dansen är icke i och för sig dödsbringande. Motivet sitter löst i sammanhanget och är förmodligen av en relativt sen upprinnelse. Det kan kanske ses som ett attribut till älvorna, såsom en återspeglning av folktrosföreställningarna om dessa fjunlätta naturväsen, vilka småningom har inarbetats i visan.

G. Valet

För episoden G har jag valt ett avvikande beteckningssätt: G' och G''. Orsaken härtill är den, att vi visserligen också här har att göra med två val, men mellan dessa råder ett orsakssammanhang, som endast framträder i bretonsk tradition. Här ställs riddaren först inför alternativet att gifta sig med feen eller bli dödssjuk. Eftersom han är gift, kan han bara välja döden. Och härmed ställs han inför ett nytt avgörande: sju års sjukdom eller död inom tre dagar.

Grundtvig anser, att både G' och G'' i bretonsk tradition torde ha föregåtts av en ännu äldre form: den som återges i Staufenberg-versionen och som Grundtvig karakteriserar som »grundvalget imellem elvehjem og elvemøens elskov og menneskelivet med muligheden af en menneskelig bruds kjærlighed».¹ Han tillägger: »Kun i kraft af dette første valg faar elvemøen ret og magt til nu at forelægge ham baade det andet og endelig dette tredje, som da bliver at betragte som den sidste naade, hun viser sin utro elsker» (IV s. 856).

Grundtvigs uttalande om *valet* motsäges i varje fall icke av vår visanalys. G''-motivets sällsynta förekomst i dansk tradition (E⁺, H, M, O, Q, S i mellersta Jylland) torde kunna tolkas som ett bevis på, att det utgör en kvarleva av något äldre parti, som förlorat sin betydelse i den danska älvvisan. Valet har egentligen spelat ut sin roll i den mån yttre dödsbringande faktorer trätt till. Men strofen, här enligt O₄:

¹ Grundtvig åsyftar här, att Staufenberg tidigare bundit sig genom ett trohetslöfte vid den sköna kvinna, som bländar honom vid hemkomsten från främmande land och som han snart finner vara en övernaturlig demon. Han tvingas av konungen att gifta sig med dennes kusin. Under bröllopet sker katastrofen: den svikna demonen visar sin fot för hela bröllopsförsamlingen, som lamslås av skräck. Vid detta tillfälle utbrister riddaren i sin förtvivlan:

»Der grossen Not! In dreien Tagen da bin ich tot.»

Hvad heller vil du da i aften do
heller du vil i syv aar ligg syg under ø

har med seg livskraft hållit sig kvar i traditionen sannolikt för att öka dramatiken i den kulmination av händelseförloppet som följer, nämligen straffet.

H. *Straffet*

Vi har ovan konstaterat, att Herr Olofs olycksbringande dans med älvorna är av relativt sent datum. Det är ingen ovanlighet i dansk tradition, att i samma varianter *dansen* och ett *slag*, utdelat av den hämndlystna älvan, uppträder sida vid sida. Sålunda fördubblas hämndmotiv. Om dessutom valet mellan långsam eller omedelbar död föreläggs riddaren, så finner vi här en anhopning av hot- och straffmotiv, som icke inbördes motiverar varandra. Ett referat av var. H från Sönderjylland, Haderslev, må exemplifiera detta sakförhållande:

Herr Peder råkar ut för dansande dvärgar. En av dem bjuder upp honom till dans. Hans vägran föranleder dvärgen att hota med »saa saare en sygdom». Han nödgas sålunda dansa sig trött med femton dvärgar, varpå han ställs inför valet av snabb eller långsam död. Och slutligen kastar de onda varelserna knivar efter honom, då han stiger till häst ...

Det i dansk tradition allmänt förekommande slaget sker dels med blotta handen, dels med ett knivartat vapen. Älvor, hanterande knivar, torde utan tvivel tillhöra senare tratering, vilket även framgår därav, att de två äldsta uppteckningarna A och B återger slaget med handen enligt A15:

»Saa sluo hun her Oleff wed huden kiend», och enligt B13: »Hun slog hannem mellem sine hærde» ...

Av alla de varierande utformningarna av slagmotivet torde älvans slag *med handen* kunna betraktas såsom det äldsta bevarade på dansk mark. Därmed är icke sagt, att det vore det ursprungligaste. Till denna fråga skall vi återkomma framdeles.

Emellertid kan beträffande straff- eller hämndmotivets fastslås, att ju handgripligare och våldsammare detta skildras i balladvarianterna,

desto mer måste man räkna med yttre påverkningar, med nybildningar och med en sliten tradition. I de bretonsk-skotska versionerna är feens demoniska makt stark nog att utan yttre handling förmedla den dödliga sjukdomen på sitt offer. Med största sannolikhet har samma demoniska makt under traderingen genom tiderna rationaliserats till de delvis trivialt materiella tillhyggen, som hanteras av den danska älvan i Elveskud.

Härmed har balladens första huvudavsnitt granskats med avseende på det i tablån framträdande motivschemat för dansk tradition. Om de två återstående huvudavsnitten — herr Olufs hemkomst och död, samt slutpartiet med brudens framträdande — gäller, att motiven i dem icke låter sig ställas upp i en tablå på samma sätt som de i den första delen. Berättelsestoffet här är nämligen enhetligare, variationerna gäller endast mer eller mindre utspunna händelseförlopp. Samma huvudmotiv: riddaren kommer sjuk hem, ber att få en säng iordningställd att dö i osv., påträffas nästan strof för strof likalydande överallt. Men utvidgningar och detaljvariationer kan spåras särskilt i fråga om »Riddarens sista önskningar», hans bestämmelser om sina ägodelar m. m.

Ett av herr Oluf sist uttalade önskemål gäller, att sanningen måtte döljas för bruden. På detta önskemål bygger slutpartiet vidare och skildrar, huru hon sedan faktiskt förs bakom ljust.

Det är anmärkningsvärt, att den för all nordisk tradition så inflytelserika var. B (Syv) återger de två senare visavsnitten i relativt knappa utformningar (5 + 6 strofer). Dialogen mellan riddaren och hans mor är kort: Varför så blek? — Sonen erkänner själv sanningen men påbjuder lögn för bruden, B19:

»I skal sige, jeg er udi lunde,
at prøve min hest og saa mine hunde.»

Det tredje avsnittet i B på 6 strofer är lika knapphändig. Brudföljets ankomst, brudens undrande fråga efter brudgummen, den stereotypa lögnstrofen om Olufs jaktfärd och brudens omedelbart därpå gjorda hemska fynd »under skarlagen rød», allt detta skeende inrymmes

i 4 strofer.¹ De 2 sista stroferna omfattar formelstoffet om de tre liken. Det är märkligt att alla partier, sådana som t. ex. Olufs sista önskingar och hans testamentsbestämmelser, dvs. avsnitt som i regel byggts upp på klichéartat formelstoff, saknas i Syvs version. Man frågar sig, huruvida måhända Syv medvetet reviderat sin text och härur avlägsnat alla eventuellt vidhängande onödiga utvidgningar.

I den muntliga danska traditionen efter Syv är kärninnehållet särskilt beträffande andra avsnittet detsamma som i B, men alltid omständligare utformat än här. Måhända härrör utvidgningarna («commonplaces») från de senaste århundradenas tradering.

Samma iakttagelse gäller delvis det tredje och sista avsnittet i visan: scenen i bröllopsgården. Där har särskilt den dramatiska scenen, då bruden finner liket, fått sin särskilda betoning i en anhopning av parallellstrofer. Men å andra sidan innehåller den muntliga traditionen flera väsentliga detaljer utöver Syv, vilka torde härröra från ett äldre danskt traditionsskikt. Denna uppfattning stöds delvis av Karen Brahes version, delvis av, att motsvarande episoder förekommer i bretonsk, fransk o. a. kontinental tradition. Jag nämner några exempel på dylika äldre och förmodligen relativt autentiska strofer, som saknas i Syvs variant men som går tillbaka åtminstone till 1500-talet, eftersom de återges i KBF. Jag hänvisar i detta sammanhang särskilt till moderns replik i dA22, som ord för ord återfinns i bC24, och som citerats ovan s. 31 f.

Bruden känner helt naturligt en stark förtrytelse över att Oluf före-
drar jakten framför bröllopet. Enligt dM23 lyder strofen:

»Tænker han ikke mere paa mig han har fæst,
end ride i lunden, at tømme sin hest!»

Vi skall jämföra Karen Brahes utformning (str. 41-42):

»Haffuer hand nu kierer synn hogg och syn hund,
ind hand haffuer synn vnge brud?

Wel hand helder ride med raker och thuo,
ind hand well sedde med hans brud y stuoffue?»

¹ Gaston Paris yttrar om denna episod: «Ce court tableau semble avoir reçu postérieurement les développements que l'on connaît» (*Revue critique* I: 2 s. 291).

Bruden förs i det längsta bakom ljuset, ehuru den egentliga motiveringen härför uteblir i den danska visan. Hon reagerar inför de ovanliga företeelserna på sin bröllopsdag:

(O23-24): Der de kom for oven den by,
da gik de klokker, som de had' væ't ny.

»Hvi mon de klokker de ganger saa?
jeg véd slet ingen syge, her laa.»

Här har Karen Brahe samma ordalydelse. I fråga om de tårar, som bruden ser fällas och som upprör henne, varierar utformningarna. Enligt A ser hon »alle fruer» gråta, i C lyder strofen 17:

»Hør du, ridder Oles moder, hvad jeg siger dig:
hvorfor græder du for tilkommende mit?»

Återblick

Dessa exempel torde vara nog för att ådagalägga, att vi i fråga om balladen Elveskud i Danmark retrospektivt kan följa ett traditionsskikt tillbaka i tiden ända till 1500-talet. De mest karakteristiska dragen av denna äldre tradition har bevarats i Karen Brahes uppteckning, och särskilt kan det sista avsnittet — här omfattande 29 strofer — fastställas i ungefärlig 1500-talstradition.

Ett drygt århundrade senare utgavs visan första gången i tryck av Peder Syv och är enligt Grundtvig »i denne skikkelse bleven meget beundret baade i og udenfor Danmark» (DgF II s. 409). Syvs version omfattar 25 strofer, varav 7 (str. 5-11) är stelnade formler om de gåvor älvan bjuder. Det förefaller som om Syv skulle ha ångrat detta slöseri av formelstrofer i visans början, eftersom han sedan — såsom vi ovan påpekat — har knappat in skeendet efter Olufs hemkomst till det minsta möjliga. Förmodligen är denna formella ojämnhet orsaken till, att Syvs tryckta variant endast i fråga om smärre detaljer ur episoden om Olufs konflikt med älvkungens dotter kan anses ha påverkat den levande folktraditionen. Älvans beteende, då hon slog honom »mellem sine hærde» och då hon sedan lyfte upp honom på hästen med uppmaningen att nu rida hem till fästmän, *kan* vara exempel på sådana

smådrag, som genom Syv spritts vidare och inmängts i den folkliga traderingen. Men i stort sett har den äldre traditionen fortlevat vidare oberoende av litterär påverkan, även om den på annat sätt har degenererats, innan den slutligen upptecknades efter muntlig tradition under loppet av 1800-talet.

SVERIGE

Från Sverige föreligger Riddar Olof och älvorna i 16 uppteckningar, härstammande mestadels från Östergötland och de närmast omgivande landskapen. Var. A är från 1600-talet, resten representerar en tradition från början av 1800-talet och hundra år framåt.

Motivschemat för den svenska visan är i stort sett detsamma som för Danmark. Att ett och annat motiv (t. ex. a¹) framträder dunklare i svensk än i dansk tradition är helt naturligt på grund av det relativa fåtalet varianter.

De svenska varianterna låter riddaren rida ut »om ottemål», »om en otto», »åt grönaste lund» m. m., alltså icke för att bjuda gäster till sitt bröllop.¹ 1600-talsuppteckningen sA anknyter direkt till Danmarks äldsta version dA beträffande inledningsstroforna 1-2:

sA: Herr Oloff ryder om otte,
Liuse dagen honom tÿchte.
H. Oloff ryder för bergie.
Finner en dantz medh elfwer.

Liksom i dansk tradition efter Syv motiverar den svenska balladens Olof sin vägran att dansa med älvan (resp. älvorna) med sitt förestående bröllop »i morgon». Han råkar in i »elvedansstim», han ser »skogsjungfrur i ring» eller ensamsittande obestämbara väsen. I regel undgår han själv dansandet,² och t. o. m. straffmotivet i form av slag hör till undantagen. Vanligen räcker det med, att älvan uttalar straffdomen i ord: »En olycke skall jagh ställe på tigh» (enl. A7), eller i vanligare formulering: »Sot och sjukdom skall följa dig ...».

¹ Undantag E1: »Han vill hemta sina brudmän till sig», J1: han vill »bida uppå sitt bröllopsfolk», L1: han rider »dit där hans bröllop skulle stå».

² Undantag F7: riddaren dansar »sju resor» med skogsjungfrurna.

Beträffande det första huvudavsnittet i den svenska visan kan konstateras, att sådana motiv, som i den danska traderingen har framträtt såsom nybildningar, t. ex. det ologiska bröllopsbjudandet, den överflödiga dansen med älvorna och slutligen det handgripliga straffets dominans, i regel saknas i svensk tradition. En och annan oväsentligare detalj bär måhända präge av Syvskt inflytande,¹ men f. ö. synes visans första huvudavsnitt återspegla ett äldre traditionsskikt, jämförbart med de äldsta danska versionerna därav.

Det andra huvudavsnittet om Olofs hemkomst och död är i den svenska visan mycket kort. Förmodligen har denna del av balladen varit mest utsatt för slitning och glömska. I stort sett är traditionen härvid delad, så att en del varianter bevarat samtalet mellan mor och son, medan en annan del främst återger formelstroferna om Olofs sista önskningar. »Hwÿ ästu så bleek i blomme kind?» är moderns fråga i sA10. Moderns svar, då Olof meddelar att han måste dö, är t. ex. enligt sH9 och sM8:

»Kära du Olof, du tala inte så
ty mången är sjuker, blir frisker ändå.»

Sistnämnda strof är — som ovan (s. 31 f. och 50) framhållits — belagd ej blott i dansk 1500-talstradition (dA) utan även i Bretagne, där strofen nästan ord för ord lyder lika:

»Mon fils, ne pleurez pas de la sorte,
tous les malades ne meurent point.»

Olofs påfallande blekhet vid hemkomsten och hans reaktion inför döden är relikter av äldre traditionsdrag som ger vid handen, att avsnittet en gång har haft större bredd och större gemenskap med en för oss tills vidare okänd förlaga.

Balladens tredje huvudavsnitt (brölloppsscenen) saknas i A, G, K, L och återger i de övriga varianterna en splittrad tradition. Men ur denna låter sig vissa episoder jämföras med äldre dansk tradition,

¹ Var. J är identisk med Syvs version men har vulgariserat vissa formuleringar, t. ex. inbjudes hr Olof »uti salen och dansa anglaise», älvan ger honom sedan »ett slag på hans käft», och vid hemkomsten finner han sin mor darra »som en lort» (= pastisch?).

representerad i dA. Om vi ur denna (Karen Brahes) variant — och tydligen även dess förlaga — hämtar kärnmotiven, så framgår följande likheter:

<i>dA (Karen Brahes var.)</i>	<i>Sverige.</i>
1. Varför ringer klockorna ...	B ₁ B ₂ N O
2. Varför gråter fruarna, svennerna?	B ₁ N
3. Varför syns icke Olav till?	B ₁ B ₂ C D (E) F H M N
4. Svar: han jagar ...	B ₁ B ₂ C D (E) F H M N
5. Brudens harm: jakt i st. f. bröllop?	C D M
6. Hon finner liket i höganloft	D F

Ovannämnda episoder förekommer i utförligare framställningar i bretonsk och överhuvudtaget kontinental (t. ex. fransk, italiensk) tradition (jfr s. 35, 73 f.).

Översikt

Den svenska vistraditionen av Riddar Olof och älvorna ådagalägger i sin helhet — och i sin splittring — att många drag bär prägeln av ett äldre traditionsskikt än det genomsnittligt danska. Vi tvingas att förmoda, att visan närmast har förmedlats till Sverige från Danmark, men detta torde ha skett på ett så tidigt stadium, att det Syvska inflytandet ännu icke har gjort sig gällande i dansk tradition. Snarast skedde förmedlingen redan på Karen Brahes tid; den äldsta svenska uppteckningen från 1600-talet (sA) utgör ett pregnant belägg på detta sakförhållande. Adertonhundredatalsuppteckningarna har i stort sett bevarat samma struktur och innehåll, men vi måste tillägga, att de senaste århundradenas frätande krafter sedermera har verkat upplösande såväl på den svenska som på den östnordiska traditionen överhuvud.

FINLAND

Om traditionsförfall vittnar den enda i Finland bevarade versionen (flA), som visserligen med avseende på str. 1–16 äger påtaglig överensstämmelse med 1600-talstexten sA, men som sedan går helt sin egen väg och i stela formelstrofer återspeglar dels vidskepligt, dels katolskfärgat stoff.

Det är svårt att uttala sig om en variant av så särpräglad art som flA, då närstående jämförelsematerial saknas. I dess något konfysa blandning av formelstrofer skjuts in två figurer i handlingen: älvkungen och prästen, representanter för hedendom och kristendom. Älvkungens närvaro vid Olofs dödsbädd finner — såsom ovan s. 34 f. påpekats — en (tillfällig?) parallell i skC (jfr s. 66), och prästen »med klockeklang och rökelse» är en ingalunda ovanlig bifigur i dansk tradition. En rätt kuriös likhet med flA företer följande citat ur en 1500-talsuppteckning av Staufenberg-sågen:

»... als der ritter ein geschwinden scharpfen siechtagen an ime selbs emp-fande, do hiess er im ain priester holen, legt sich in ain bett nider, beichtet seine sünde mit grossem ernst, liess sich darauf mit allen sacramenten ver-sehen, und als es an dritten tag kam ... do starb er mit rew und andacht ganz seligclichen ...»¹

Men detta sceneri vid dödsbädden — å ena sidan av bibetydelse i balladen om riddar Olof och älvorna, å andra sidan en skildring av rätt allmän karaktär — kan knappast äga bevisvärde då det gäller att skingra dunklet kring den finländska visan. En förmodan kan dock uttalas, att balladen måhända i ett tidigt skede har haft en egenartad tradition även i Finland.

NORGE

De norska uppteckningarna av Olav Liljukrans är 26, härstammande främst från Telemark och Sætedal samt tillhörande 1800-talets allmogetradition. De längsta texterna omfattar 22–27 strofer, men även smärre fragment bestående av 1–3 strofer ingår med självständiga variantbeteckningar, t. ex. T, V, Y, Ä, Ö.

I den norska visans schema, som är

$$A^1 + a^2 + B^1 + C^1 + D^1 + d^2 + E^1 + F^2 + G' + H^1$$

dominerar de danska motiven, men vid sidan av dem finns tydliga spår av »tvåans» bretonska utformningar. I d^2 och G' ser vi t. o. m. sådana för gwerz karakteristiska drag, som icke alls har påträffats vare

¹ Röhrich, a. a. s. 43.

sig i Danmark eller Sverige. Betydelsen av dessa norska särdrag skall genast framgå.

Den norska balladen om Olav Liljukrans skildrar i regel varje detalj omständligt i 2, 3 eller 4 parallellstrofer. Redan inledningens beskrivning om huru Olav »rei seg a ótte» så han tyckte sig se »jósan dagjen», dubbleras gärna i strofer om, *var* han rider och *varför* han rider. Då bröllopsbjudandet anföras som orsak till hans utfärd (i 6 varianter), verkar detta motiv så överflödigt just här i denna f. ö. långa inledning.

Älvornas erbjudanden av gåvor i samband med deras uppfordran till dans förlänger också avsevärt det inledande avsnittet med formelstrofer.¹ Förmodligen har vi åter här att se någon påverkan av Syvs tryckta version.

De rätt allmänt i norsk tradering förekommande motiven d² och G' är desto märkligare. Enligt C8-9:

»Hokk' vi' du hele mæ' kon elvanne bú (döy)
hell du vi' sjúke flykje di brúr (möy).»

Bergtagningssyftet skymtar tydligt fram här, något som sagesmannen Lars Veslestoül haft klart för sig, då han 1891 meddelade varianten M med följande kommentar: »Dæ va ei som va bergtékjé dæ, sku heitas; dæmæ tósse ó móro å danse mæ ein kristen mann».

Men Olav sitter till häst, han söker att spränga sig ut ur älvdansen för att komma undan. Detta är icke lätt — i B nödgas han förvirrad rida »til og ifrá», och i M blockeras han med hetta och eld (»en varme» och »ein lògjé»). Men i samma stund som han forcerar hindret, känner han kniven, »elvekvist» m. m. (se s. 26 f.) i hjärtat.

I ovannämnda utformning av *Valet* och *Straffet* har den norska balladen utvecklat en självständighet, som icke äger motsvarighet vare sig i Sverige eller Danmark. Norsk miljö och norska bergtagningssägar har här satt sin prägel på innehållet.

¹ Liestøl kommenterar var. nX sålunda: »(Elvemøy) anvender endnu fleire tillokelser, byder ham 'ein sylvbunden kniv, eit hoved af gull osv., men han modstaar og afslaar dem alle paa samme maade. For ikke at trætte ved dette eensformige, har jeg udeladt nogle vers, men enhver kan udvide tilbudene efter behag» (*Norske folkeviser* s. 356 not 6).

Mellनावsnittet om Olavs hemkomst och död skildras i norsk tradition i nära överensstämmelse med den sedvanliga skandinaviska utformningen. Modern fäster sig vid hans bleka utseende och undrar om han är »drukken (sjuk) hella vrei» m. m. Olav gör här inga undanflykter,¹ nA24:

»Deð er'ki undrast at eg er bleik
for eg heve vorið i elveleik.»

Olavs vanligaste önskemål vid hemkomsten gäller en säng, en präst m. m. Men speciellt norsk är den sjukes önskan att man skall ställa upp hans bädd i höganloftssvala, så att han skall kunna se »mi brufær i lunden framfara» (C24).

Av Norges 26 texter är det endast 9 som återger *slutakten* om bröllopsscenen med saknad brudgum. Man frambär mat och dryck, och enligt G17-20 och X34 framträder Olavs bror som fästmannens ställföreträdare, varvid det faller på hans lott att uttala lögnen om broderns jaktfärd. Strofen om brudens besvikna reaktion, enligt X38:

»Tikje'n kje meir om si unge brur,
hell han gjeng i skogjen å veide dyr?»

hör till de ständigt återkommande motiven. Men i stället saknar den norska balladen alla de för detta avsnitt så vanliga företeelserna: klockklang, gråtande personer i omgivningen m. m., som är ägnade att störa bröllopsglädjen. Den norska bruden dras instinktivt upp till höganloft, och där finner hon själv fästmannens lik. Eller också får hon syn på Olavs övergivna svärd, vilket hon sedan själv begagnar, C34:

Hó sette dæ svære í sin skó
så odden stó i hjarterót.

Den norska balladen har sålunda även i fråga om det stereotypa slutdramat med de tre liken fått en något originellare formulering, innan de oundgängliga formelstroferna definitivt avslutar visan.

¹ Endast nF6 återger den lögn, som Olav i dansk och svensk version så påfallande ofta uttalar vid hemkomsten. På norska lyder denna strof:

»Min hesten va' karske på firan bein,
han bar meg ünde ei lindegrein.»

Ovan har framgått, att den norska balladtraditionen å ena sidan i väsentliga drag återger samma berättelse som den danska och den svenska visan. Vi måste följaktligen räkna med ett gemensamt ursprung för alla dessa former. Förmodligen utgör den norska visan en tidig derivation av Danmarks Elveskud.

Å andra sidan har vi kunnat påvisa, hur detaljutformningarna har sin egen norska prägel, i det att den berättelsestil och den stämning, som möter oss i Olav Liljukrans — såsom vi senare skall se — i stort sett är karakteristiska för hela den västnordiska traditionen. Den norska visans påfallande gemenskap med färöisk och isländsk tradering gör sig gällande framför allt i namnlikheten: Olav Liljukrans — Ólavur Riddararós — Ólafur Liljurós, såsom huvudpersonen heter inom hela det västnordiska traditionsområdet, och vi skall i följande sammanhang påvisa ännu flera belägg på den västnordiska enhetligheten.

Den norska visan har slutligen icke kunnat undgå att i någon mån ta intryck av Syv-versionen, men dess inflytelser gäller uteslutande den formella yttre strukturen, i det att t. ex. det första huvudavsnittet fått större bredd genom influtet »syvskt» formelstoff, medan åter de två senare avsnitten delvis har reducerats till ett fåtal strofer och delvis helt har bortfallit.

FÄRÖARNA

I den färöiska balladen Ólavur Riddararós dominerar inledningsavsnittet, det omfattar t. ex. i A 30 strofer. Det andra avsnittet (hemkomsten) återges i 6 strofer, och det sista avsnittet (bröllopet) saknas helt så när som på de tre sedvanliga slutstroferna om »trý lík».

Ett inledande samtal mellan Ólavur och hans mor erinrar om den i gwerz föreliggande dialogen mellan greve Nann och hans hustru, eller anknyter till moderns (fästmöns) varning i den skotska visan (jfr s. 18). Man skulle knappast veta med vem Ólavur samtalar och vem som uttalar den onda aningen om en förestående olycka, om inte i fA6 skulle nämnas, att »Ólavur snúðist síni móður frá». Och moderns profetia om, att han kommer att återvända hem med blodig skjorta, har

en viss parallell i den bretonska hustruns replik till greve Nann: »Mais je crains votre peine, mon mari!»

Inledningens fortsättning refereras i korthet:

Älvan kommer ut ur berget, där Ólavur rider fram, och lockar honom till dans. Han reagerar häftigt: han vill icke bo (enligt A »ikki meira hjá elvum vera»).

Efter valet, som gäller sju års sjukdom eller död »í morgin», tvingas Ólavur att dricka en »eiturkornið»¹ dryck och att — ehuru motvilligt — kyssa älvan.

Märkligt nog saknar man i inledningen det i andra versioner så allmänt förekommande formelavsnittet om de gåvor, varmed älvan frestar riddaren till dans. I stället upprepas nästan varje strof 2, 3 eller 4 gånger med blott rimorden varierade, t. ex. enligt A₉₋₁₀:

Út kom eitt tað elvar-fljóð,
flættað hár á herðar dró.

Út kom ein af elvunum tá,
flættað hár á herðar lá.

Den på detta sätt uttänjda texten måste ses mot bakgrunden av att visan har ingått i färingarnas dansrepertoar, vilket tydligt framgår av omkvädets ... *gangið upp á gólv, dansið lystug*.

Man kan tänka sig, att endast sådana parallellstrofer lämpade sig för dans, som gav stegrad dramatik åt episoderna i visan. Därför saknas här det livlösa gåvoavsnittet, medan talreplikerna genom att upprepas ökar den emotionella spänningen hos de dansande. Vilken stolt attityd såväl hos Ólavur som hos älvan föreligger icke i replikerna, fA₁₂₋₁₃:

»Tú tort ikki flætta títt hár for meg,
eg eri ikki komin at biðja teg.»

»Ertú ikki komin at biðja meg,
eg havi ikki aktað at eiga teg.»

Det färöiska traditionsschemat är: $a^1 + a^2 + B^2 + c^1 + C^2 + D^1 + d^2 + E^1 + e^2 + F^2 + G'' + h^3 + H^4$. Här uppträder således »ettans» (danska)

¹ *eiturkornið* får väl anses betyda, att drycken var förgiftad och bryggd på »etterkorn». Jfr no. *swiming*; f. o. *citr kæn* avse ett gift både ur växt- och djurvärlden, se Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle trolldomsmedisin* III s. 152 ff. och V s. 153 f.

och »tvåans» (bretonska) motiv sida vid sida i nästan jämn proportion. Färöarna har i tablån sin givna plats mellan Norge och Island. Dess schema löper delvis parallellt med Norge, nämligen i fråga om motiven a^1 , a^2 , c^1 , D^1 , d^2 , E^1 , F^2 , delvis med Island (B^2 , c^1 , C^2 , d^2 , E^1 , F^2 , h^4). Jämför vi åter Färöschemat med det danska schemat, så återfinns i den danska traditionen alla desamma motiven med undantag av d^2 , e^2 , h^3 och h^4 . Av de sistnämnda är endast d^2 (älvan lockar Ólavur att stanna och bo hos sig) ett med Norge gemensamt drag, vilket vi där har identifierat såsom ett utpräglat *bergtagningsmotiv* (jfr s. 56).

Motivet e^2 representeras i den färöiska balladen av de märkliga uttrycken »longur» och »meira» i A-varianten och ger åt Ólavurs avslag en innebörd, som antyder, att han tidigare skulle ha stått i någon kontakt med älvan, en kontakt som han nu inför sitt bröllop är angelägen att bryta. Härmed når vi fram till ett problem, som av en del forskare har dryftats såsom varande den väsentligaste frågan rörande denna ballad: har riddaren tidigare stått i älskogsförbindelse med detta naturväsen och därvid trollbundits av henne så, att han icke undgår hennes hämnd, om han vill bryta kontakten och gifta sig med en mänsklig brud?

Forskningen har gärna häri velat se en *hämnd* för trohetsbrott av samma slag, som den försmådda feens beteende avspeglar i Staufenberg-sången. Ernst von der Recke stannar inför de två orden »longur» och »meira» såsom härstamningsfrågans punctum saliens och gör gällande, att »et saa vigtigt ord (»mere») efter al kjendt viseeiendommelighed langt lettere kan tænkes sent tabt end sent tilføiet» (I s. 367). Han vill alltså i e^2 se en relik från någon äldre i dansk tradition ursprunglig men utplånad utformning, som i likhet med Staufenberg-versionen, den bretonska och den skotska visan torde ha betonat en tidigare kontakt mellan riddaren och feen. Även Knut Liestøl uttalar sig i samma riktning, han anser, att »innleidingi um at Olav er kjend med alvemøyi frå fyrr, truleg er eit gamalt drag».¹

Emellertid får vi för den färöiska visans vidkommande icke förbise, att älvens uppbåd gäller *dans*, enligt FAIR: »tú gakk i dans og kvøð

¹ Liestøl, *Færøyske visor* s. 83.

fyri os!» Måhända har denna detalj influerats genom Syvs version, men i så fall går den väl ihop med vissa färöiska föreställningar om *huldre-slaat*,¹ dvs. huldran såsom musikaliskt naturväsen. Ett av den färöiska huldrans mest typiska attribut avspeglas i den dryck hon räcker Ólavur, då hon vill locka honom in i sin underjordiska boning.² Där- emot dansar den färöiska huldran icke, varför motivet D¹ (älvan lockar till dans) kanske kan tänkas ha utträngts någon äldre formulering, som bättre hade låtit sig förenas med de gåtfulla orden »longur» och »meira».

Bröllopet i morgon, varmed Ólavur motiverar sin vägran, torde likaså vara ett tillfälligt från danskt håll influtet motiv, eftersom det sedermera icke vidare berörs i balladberättelsen.

Överhuvudtaget bär de i färöisk tradition påvisbara danska motiv- inslagen (ettans motiv) prägeln av tillfälliga inlån. De har kanske in- flutit genom förmedling av Syvs version, eftersom ifrågavarande motiv a¹, c¹, D¹, E¹ alla ingår även i denna form.³ Om man tänker sig dessa av- lägsnade ur det färöiska schemat, så återstår en rad av västeuropeiska (tvåans) motiv som torde kunna anses representera en äldre och genuint färöisk visa, ungefär sådan denna tedde sig innan det Syvska inflytandet gjorde sig gällande. I denna form står balladen Ólavur Riddararós såväl de västnordiska som de västeuropeiska formerna nära, på samma gång som den uppbär sin egen färöiska lokalfärg och sin egen särprä- lade formbildning.

ISLAND

Den isländska balladen om Ólafur Liljurós uppvisar i stort samma formella struktur och samma innehåll som den färöiska visan. Båda avslutas med episoden om Ólafurs död, men ingen dans, inget bröllop

¹ »I övrigt er huldren mest bekjendt af sin sang eller saa kaldte *Huldre-slaat*, som er en underjordisk musik ... (Ströms *Beskr.* I s. 538 f.). Litt. härom se Thompson F262, F460. 2. 13.

² Se Feilberg, *Bjærgtagen*, kap. om »Skovfrue, huldre, ellepige» s. 32 ff. och s. 64; jfr Wimberly *a. a.* s. 275 ff.

³ »Vedels-Syvs Visebog har ... vundet ualmindelig yndest blandt bondealmuen i 18. aarh. baade i Danmark og Norge og paa Færøerne» (Grüner-Nielsen, *Den danske Folkevises* s. 16).

och ingen brud¹ förekommer i den isländska visan. Här framträder i stället det för hela den västnordiska traditionen karakteristiska bergtagningsmotivet starkare än annorstädes, ty den isländska visan uttalar klart sitt krav: »gakk í björg og bú með oss».

Det isländska traditionsschemat uppvisar i tablån följande sammansättning: $B^2 + C^1 + (c^2) + D^2 + E^1 + F^2 + H^1 + h^4$.

Motiven förekommer icke här fördubblade i samma utsträckning som i fråga om den färöiska traditionen, vilket gör, att det isländska schemat i själva verket främst synes ansluta sig till såväl den skotska som den bretonska visans analyschema. Den fasta stommen av visan uppbärs av »tvåans» motiv, som hör hemma i nyssnämnda visversioner. Därutöver förekommer i fråga om C, E och H »ettans» (danska) utformningar, ävensom den endast på Färöarna och Island förekommande strafformuleringen H^4 (kyssen).

Motivet C^1 (älvornas flertal) i den isländska visan förefaller ha uppstått genom strofupprepningar: först kommer en älva fram, så en annan och slutligen en tredje och fjärde. Det är blott den sista av dem som tilltalar Ólafur. Eftersom dessa väsens yttre pynt beskrivs, så torde vi snarast i dem böra se de isländska *alfar*,² som bor i klippor och motsvarar den skandinaviska folktrons skogsfru, icke den danska visans dansande älvor. Av denna orsak har jag inom parentes tillfogat motivet (c^2) i schemat.

Redan från början går den isländska balladen med avseende på episodutformningarna sin egen väg. Ólafur söker avvärja faran att bli bergtagen genom att åberopa sin tro på Gud, enligt N7:

»Ei vil eg hið alfum búa,
heldur vil eg á Christum trúa.»

Älvan öppnar en kista, tar fram en mantel ('skickiu'), som hon klär på sig, öppnar därpå en annan kista, varur hon tar »saxid snarpa». Hon

¹ En antydning om en *brud* i isl. tradition kan skönjas i R15 och O22: »Sendtu minni festarmey/gullhryng frydan (þ: vacker) af hendi mier», en strof som dock ger intryck av att tillhöra kategorin formelstoff.

² Se Feilberg, *Bjærgtagen* s. 109 f.

döljer vapnet under sin mantel och ber, att Ólafur måtte unna henne en kyss.

Samma kyss, som i färöisk tradition betyder döden för Ólavur, är här endast en list, varav älvan begagnar sig för att få tillfälle att stöta svärdet i hans bröst. Hon ger honom ett ordentligt hugg: från skulderbladet ända till hjärtroten. I blödande tillstånd rider han hem.

Detta älvens svärdshugg, som i tablån har betecknats H¹, skulle väl närmast motsvara den danska visans hand- eller knivslag (H¹), det norska med ellekvistar etc. Emellertid har Sigrid Undset¹ påvisat, att den isländska visans demoniska svärdshugg kommit in i visan »ved sammenblanding av elvemøvisen med en anden visegruppe om *Frillens hævn* [DgF 208]». ² Här återges Fredelilles (Frillens) dödande hugg i följande ordalag enligt B12:

Her Peder hand luder over sadel-knap:
en knif hun udi hans hierte stack.

Och i en skotsk variant av samma ballad återges samma straff nästan ord för ord likalydande som H¹ i Ólafur Liljurós:

Isl. N11-12:

Ólafur laut um sódulboga
kyste hann frú med halfum huga.
Hun stack under hans herdar blad
oddurinn nam i hiarta stad.

Sk. D6:

He louted ower his saddle lap,
to kiss her ere they part;
and wi' a little keen bodkin
she pierced him to the heart.³

Motivet H¹ har synbarligen kunnat flyta in i den isländska visan från annat håll än Danmark, och i så fall skulle det direkt danska inflytandet på Kvæði af Ólafi Liljurós reduceras till ett minimum.

Avsnitt II om Ólafurs hemkomst och död skildrar i en svit av sedvanliga parallellstrofer, huru han uttalar sina önskemål om att få en mjuk säng iordningställd osv. Dödsscenen får en ganska bred plats i visan, men därefter avslutas skeendet antingen helt abrupt eller med

¹ Undset, *Nogen tanker* ... s. 5 not 1.

² *Frillens hævn* äger även i andra avseenden en påtaglig likhet med *Elveskud*, något som även Grundtvig har observerat: »Sluttelig kan endnu gjøres opmærksom paa den lighed, der er tilstede mellem den her omhandlede nordiske riddervise og ... 'Elveskud'». (DgF IV s. 205).

³ Citerade skotska strof D6 är publ. i *ibid.* s. 204 fotnot **.

en strof om, att »þriu foru lyk i steinþro saman», alternativt med en slutstrof av följande slag:

Vendi eg mynu kvæði i kross
Christur og Maria sie med oss.¹

Allmänt

På samma gång som balladen om Ólafur Liljurós återspeglar sin omisskännligt isländska egenart, samtidigt närmast anslutande sig till färöisk och — i större sammanhang — till västnordisk tradition, på samma gång ådagalägger visan släktskap med bl. a. den skotska visan om Clerk Colvill. Frågan om varifrån älvvisan skulle ha införts till Island sammanhänger självfallet med hela problemet om isländsk balladproveniens över huvud. Finnur Jónsson hävdar: »Der kunde være tale um 3 muligheter. De (balladerna) kunde være komne fra Norge eller fra *Færoerne* eller endelig direkte fra *Danmark*». Han utesluter möjligheten av en förmedling via Färöarna och anser det sannolikast, »at viserne er komne direkte fra Danmark».²

Knut Liestøl föredrar tanken, att balladen måhända har kommit till Island från Norge. Förbindelserna mellan dessa länder var mycket livliga på 1200- och 1300-talen, framhåller han, men härtill kan invändas, att så tidigt kan väl en traditionsström av ballader knappast tidfästas om — såsom författaren tänker sig saken — Norge vore att betrakta såsom ett mellanled mellan Danmark och Island.³

De för oss kända 23 uppteckningarna av Kvæði af Ólafi Liljurós omspänner en tidrymd av tvenne sekler (c. 1665–1860). Jämför man de äldsta uppteckningarna med de senaste från förra seklet, så fraperas man av, att två århundradens tradering icke nämnvärt har påverkat vare sig visans innehåll eller form. Denna fasthet i traditionen⁴ under de nämnda tvenne seklerna gör det troligt, att visan även dess-

¹ Strofcitaten är ur variant O26–27.

² Jónsson, *De islandske folkeviser* s. 6. Förf. tänker sig härvid, att den danska visan skulle representerat en mycket tidig form, som sedermera på Island »i henhold til isl. folket og natur- og kulturforhold» undergått en stark förändring (s. 52).

³ Liestøl, *Nokre islandske folkeviser* s. 3 f., 26 f.

⁴ Prof. Jón Helgason har vänligen påpekat detta sakförhållande för mig. Han ser

förinnan — alltså före 1600-talet — har fortlevat tämligen opåverkad. Följaktligen torde den version av visan, som är oss bekant, kunna betraktas såsom en relativt ålderdomlig form, vars förebild hellre bör sökas söderut i Skottland eller Bretagne än i Skandinavien. Visserligen torde emellertid sedermera även skandinaviska (färöisk-norsk-danska) impulser ha inmängts i balladstoffet, som sålunda har fått sin nordiska prägel under anpassningen till isländska natur- och kulturförhållanden. Acklimatiseringen har skett icke blott i fråga om *innehållet*, utan även beträffande *formen*. Ty det är den skandinaviska balladens tvåradiga strofform med omkväde, och det är slutligen den slentrianmässiga uppbyggnaden av formelstoff och parallellstrofer, som har gjort Kvæði af Ólafi Liljurós till en genuint västnordisk ballad.

SKOTTLAND

De tre skotska uppteckningar av Clerk Colvill, som torde härstamma från 1700-talet och som har publicerats av Child, anses av denne vara bristfälliga versioner: »All the English versions are deplorably imperfect, and C is corrupted, besides» (s. 372).

Child har — synes det — uppfattat Clerk Colvill såsom en nygift man.¹ Den dam, benämnd »his gay ladie», »lusty dame» — i var. C »his mother dear» — varmed han gör en promenad i trädgården, och som varnar honom att fortsätta vandringen mot ett närbeläget vatten, är sannolikt hans hustru, även om det är svårt att tänka sig att en nygift gentleman skulle ha tillbakavisat hennes varning så bryskt som han gjorde: »O haud your tongue, my gay ladie» (enl. A).

I var. C, där modern är hans följeslagarinna, besvär han henne att icke hindra honom »gang to Clyde's water, to court yon gay ladie».

förklaringen härtill i det kända faktum, att visor brukade sjungas och även skrivas ned i böcker vid fiskelägena västerut, dit islänningar kom vandrande från hela ön. Detta skedde på våren, i mars eller så. »Í byrjun febrúarmánaðar fara menn að hugsa um að fara til sjávarins, og fara bæði vestur undir jökul og suður. Boendur senda vinnumenn sína og fara stundum sjálfir með ... I landlegum skemtu menn sér við spil og aðra leiki t. d. glímur ...» (*Íslandske Folkeminder* [i DFS] VII s. 714, 1002). »Í landlegum fengust menn við margt: glímur, lásu sögur og kváðu rímur.» (*Ibid.* s. 1006).

¹ »Clerk Colvill, newly married as we may infer ...» (I s. 372).

Emellertid blir Clerk Colvill varse »the mermaid», då han når fram till det farliga vattnet. Hon är ett naturväsen påminnande om havsfrun eller skogsrået, eftersom hon förvandlad till fisk dyker ned i vattnet och simmar bort. Hennes karaktär av vattenväsen understryks av att hon här, liksom i en viss sägentyp, sitter på en sten invid vattnet och tvättar ett plagg (»silk» eller »sark of silk»). Under det hon tvättar riktar hon sig till Clerk Colvill med orden, A5:

»It's a'for you, ye gentle knight,
my skin is whiter than the milk.»

Hennes ord lämnar Clerk Colvill ingalunda oberörd, ty

He's taen her by the milk-white hand,
he's taen her by the sleeve sae green,
and he's forgotten his gay ladie,
and away with the fair maiden.

Den ödesdigra följden av riddarens obetänksamma beteende står klar för honom först då han följer hennes råd och lägger en bit av det plagg hon nyss tvättat på sitt värkande huvud.¹ I nästan döende tillstånd rider han hemåt och kommer — enligt A — till »his ladie's bower-door» (jungfruburdörren).

Den skotska visans slut är stympat. Clerk Colvill bereder sig att dö, men hans död skildras icke. Endast i C inskjuts en egenartad episod vid hans dödsbädd: sjöjungfrun infinner sig här och ger riddaren en sista chans: »Will ye lie there an die ... or will ye gang to Clyde's water, to fish in flood wi me?».

I denna slutscen föreligger sannolikt en konfusion av samma art som den, vilken i samma situation har influtit i den finlandssvenska visan (jfr s. 34 f., 55).

Tablåschemat för Clerk Colvill är: $B^2 + C^2 + D^2 + E^2 + F^2 + g' + h^2$. I stort sett löper detta schema parallellt med gwerz's schema och har med detta en enhetlig serie av tvåans motiv gemensam. Men i yttre avseende är episoderna i den skotska och den bretonska balladen icke identiska. Det är dock troligt, att vardera visorna har utgått från någon

¹ Om den magiska handlingen »to leave an article of his clothing, or any of his effects ...» se Wimberly s. 287 ff. Litt. se Thompson F271, 4-9.

gemensam äldre form, som sannolikt även den har varit uppbyggd av tvåans kärnepisoder. Liksom på andra håll har sedermera traditionsgrenarna gått åtskils och anslutit sig till varsin nya miljö, där den ena följaktligen har antagit en skotsk, den andra en bretonsk kolorit.

Men låt oss även jämföra Clerk Colvill med den danska älvvisan. Dessa visors gemenskap i tablån inskränker sig till de »tvåans» motiv, vilka sparsamt förekommer i dansk tradition och beträffande vilka vi ovan har konstaterat, att de utgör relikter från ett äldre danskt traditionsskikt (jfr s. 43 ff.). Härmed torde den hittills gängse uppfattningen om, att den skotska balladen Clerk Colvill härstammar från Danmark, kunna vederläggas. Den stabila överensstämmelsen mellan vistraditionerna i Bretagne och i Skottland talar för en direkt traditionsväg mellan dessa länder. Vi återkommer till denna kontakt i ett senare sammanhang (se s. 70 f.).

ENGLAND

År 1906 upptecknades av George B. Gardiner i södra England (Minstead i Hampshire) tvenne versioner av en ballad benämnd George Collins. Denna visa konstaterades vara en engelsk form av Clerk Colvill.¹ Identifieringen framlades av Barbara M. Cra'ster i *Journal of the Folk-Song Society* 1910, där hon i en artikel *George Collins* (s. 106 ff.) fastslår, att nämnda ballad — i likhet med Clerk Colvill — består av följande »three incidents»:

- (1) G. C. möter ett naturväsen (»a maiden by a stream»)
- (2) Hans hemkomst och död, såsom en följd av mötet.
- (3) Fästmon får visshet om tragedin, och även hon dör.

Men Barbara M. Cra'ster hänför därutöver till samma balladkomplex både en andra och en tredje engelsk ballad, nämligen

- 1) Lady Alice (Child 85)
- 2) Giles Collins.

Hon påvisar dessa balladers identitet med såväl de två Hampshire-varianterna av George Collins, som med Clerk Colvill. Den fullstän-

¹ De två texterna ingår i min analys under variantbeteckn. eA och eB. Se även källförteckningen s. 10.

digaste av dem, nämligen George C. (eA o. eB), betraktar hon som »a survival of the original ballad from which both Clerk Colvill and Giles Collins are descended».

AMERIKA

Clerk Colvill-traditionen får ett anseeligt tillskott, då den amerikanske balladforskaren Samuel P. Bayard år 1945 bekantgör förekomsten av varianter och fragment även i Amerika. Där har man i sydstaterna¹ på 1930- och 1940-talen upptecknat versioner av George Collins, Giles Collins och Lady Alice. Den fullständigaste texten upptecknade Bayard själv år 1930 i West Virginia, visan här benämnd »Johnny Collins». Han presenterar denna text såsom »the fullest and best preserved of any known by me» och såsom varande nästan identisk med Hampshire-balladen George Collins från England.²

Genom en utförlig jämförande analys av alla honom tillgängliga varianter på brittiskt och amerikanskt område bevisar Bayard, att alla dessa balladgrupper och visfragment går tillbaka till en tidig engelsk tradition, som »must have been widely known in the British isles» (s. 86) och som av Amerika-emigranter³ har förmedlats över till nya världen. Där har balladen levat vidare och kan förmodligen påträffas där ännu den dag i dag är.

Brittiska öarna — Amerika. Återblick

Till de drag, som är gemensamma för såväl Clerk Colvill som för de ovan nämnda engelsk-amerikanska nyfynden, hör rent formellt den

¹ Sydstaterna: Virginia, West Virginia, Kentucky, Tennessee, North Carolina, Mississippi och Arkansas.

² Bayard, *The 'Johnny Collins' version of LADY ALICE* i *Journal of American folklore* 1945 s. 73–103. Bayards uppteckn. ingår i min analys som variant aA.

³ Bayard hävdar att visan inkommit till U.S.A. från keltiskt-gäliskt håll samt att den i slutet av 1700-talet skulle ha medföljt irländska emigranter (s. 98–101). Harbison Parkers polemiska inlägg *The 'Clerk Colvill' mermaid* (JAF 1947 s. 265–285) ger nya synpunkter på visans proveniens; han söker leda i bevis, att den vore av skandinaviskt ursprung.

fyrradiga strofen ävensom den jambiska versen. Men gemensamma motiv är även den tvättande jungfrun på stranden¹ och simmotivet: i den skotska visan simmar *hon* bort, i Virginia-versionen (aA) *han*. Och även en antydning om det tygstycke, som den skotske riddaren lindar om sitt värkande huvud, skymtar ännu i engelsk-amerikansk trädning: i George (Giles) Collins ber riddaren vid hemkomsten att få »a napkin to bind round my head» (eA) eller:

»Oh, mother, come bind up my head,
and send for the parson of our parish ...»²

Om vi utgår från antagandet att — såsom Bayard gör gällande — alla nu kända engelska balladvarianter utgör derivationer av en brittisk urform, som sannolikt har innehållit alla de tre huvudavsnitten (»incidents»), så kan vi fastställa, att traditionsutvecklingen inom detta språkområde har resulterat i åtminstone tre huvudtyper. Det ser ut som om denna differentiering skulle ha ägt rum redan på brittiskt område, innan emigrationen tog vid. De visor som hamnade i Amerika har sedermera i denna nya miljö genom rationalisering och annan påtaglig slitning fjärrmat sig från ursprungsformen nästan till oigenkännlighet.

Vi kan med hänsynstagande endast till den strukturala uppbyggnaden schematiskt uppställa de tre formtyperna i tre »incidents», här betecknade (1) + (2) + (3). Självfallet är gränserna mellan dem flytande, och likaså kan intet avseende fästas vid, om visans huvudperson kallas George eller Giles eller Johnny, eller om fästmön heter Helen, Eleanor, Alice, Anna etc.

<i>Brittiska öarna</i>	<i>U.S.A.</i>	<i>Struktur</i>
I. CLERK COLVILL (skA-C)	(saknas)	(1) + (2)
II. GEORGE COLLINS (eA-B)	JOHNNY COLLINS (aA)	(1) + (2) + (3)
III. LADY ALICE	GILES COLLINS	(2) + (3)

¹ Bayard anser den vackra flickan på stranden närmast vara ett vattenväsen av samma slag som de vattenväsen under en bro, som förekommer i två italienska varianter (s. 85).

² Citatet från Frank C. Brown, *Collection of North Carolina folklore* II s. 133, var. A str. 1 av Giles Collins; denna ingår ej i min analys.

Typ I (Skottland) representerar den ålderdomligaste formen, emedan den har huvudvikten lagd på Clerk Colvills ödesdigra kontakt med sjöjungfrun. Tills vidare har denna formtyp icke påträffats i U.S.A.

Typ II (södra England > U.S.A.) utgör trots en relativt sentida tradering (1906, 1930) den fullständigaste formen, i det den innehåller alla tre avsnitten. Denna formtyp är tills vidare känd i endast tre fullständigare uppteckningar jämte ett antal amerikanska fragment.¹

Typ III (England > U.S.A.) saknar inledning och börjar antingen med Collins hemkomst och död, eller med den tragiska stunden, då den intet ont anande fästmän ser några män komma bärande på en likkista. Denna formtyp har i Amerika en mycket stor variantfrekvens. En del av dessa visor återger den ursprungliga stämningen av en kärlekstragedi, andra »have the appearance of degeneration into comic songs» (Bayard s. 75). Dessa stora grupper av visor ingår icke i min analys, (jfr s. 10).

Uppställningen ovan av de tre typerna ger vid handen, att typ II i sig förenar såväl typ I som typ III. Detta bevisar, att Elveskud-visan även i England har existerat i en mycket tidig och sedermera nästan utplånad tradition.² Denna engelska ballad har icke förmått hålla ihop helheten, den har styckats sönder och levat vidare i stympat skick, så att å ena sidan *inledningen*, å andra sidan *slutet* har lösgjort sig och traderats vidare som nya balladberättelser. Men nästan alltid har härvid episoden om den döende riddarens hemkomst vidhängt respektive fragment och fått tjäna antingen som inledning eller som avslutning för den skildring som ges.

Det står klart, att denna ovan konstaterade tidiga engelska tradition måste ha utgjort det naturliga föreningsbandet mellan Ann aotro ar c'hont i Bretagne och Clerk Colvill i Skottland. Såväl likheterna som olikheterna mellan dessa ballader låter sig förklaras, då man förutsätter,

¹ Se Bayard s. 76 not 8.

² Det är inte uteslutet att balladsången tvangs till tystnad av Cromwells puritanska fanatism under 1640-talet, en period som var ödesdiger för all profan musik i England över huvud taget. Se E. Blom, *Music in England* s. 77-89; jfr C. A. Harris, *The Story of British music* s. 130-137.

att den förmedlande engelska traditionen hunnit både leva och dö, innan — såsom vi framdeles närmare skall belysa — gwerz har omvandlats till en skotsk ballad om Clerk Colvill och »mermaid».

BRETAGNE

De sju texter av den bretonska balladen »An aotro ar c'hont» jag kunnat bygga på är alla upptecknade efter 1830 och representerar följaktligen en relativt sentida tradering. Texterna är delvis rätt långa — ända upp till 57 tvåradiga strofer. Versupprepningar är emellertid icke ovanliga i dem.

Balladens tablåschema är enkelt och konsekvent: en ogrumlad serie av tvåans motiv, som i detta fall beskriver följande händelseförlopp:

Greve Nann och hans hustru är mycket unga: 12 och 13 à 14 år. I en c. sju strofer omfattande inledning motiveras grevens jaktfärd »dans le bois»: han vill glädja sin hustru med färskt skogsvilt, emedan hon är medtagen efter sin första barnsäng.

I skogen möter greve Nann en fe (*gornandonez*), som yrkar på giftermål med honom försäkrande, att hon sökt honom »depuis longtemps». Då han motiverar sitt avslag genom att berätta om sin unga hustru och sitt nyfödda barn, framställer hon för honom alternativet »de mourir dans trois jours ou de rester sept ans sur ... lit». Han förstår då, att döden är ofrånkomlig.

I visans andra avsnitt, som gäller riddarens hemkomst och möte med modern, upprepas ord för ord dialogen mellan feen och greven ur föregående skeende. Han vill till sängs, eftersom han måste dö, och han ber, att hustrun icke måtte oroas så länge hon är svag.

Visans slutliga berättelse om, huru den unga hustrun i det längsta skonats från vetskapen om makens plötsliga död, är omständligt gestaltad. Hon kan icke undgå att lägga märke till den allmänna förstämningen i sin omgivning, och hon saknar sin make. Situationen blir olidlig, hon ställer frågor dels till svärmodern, dels till tjänarna men möts alltid av undvikande svar. Det är först då hon besöker kyrkan — enligt svärmoderns önskan i svart dräkt — och ser spåren efter en nyligen skedd familjebegravning, som tragedin klarnar för henne. Hon dör av sorg.

I jämförelse med vår utgångspunkt för denna studie: Elveskud i dansk tradition, så företer *Ann aotro ar c'hont* samma yttre struktur

och i stort sett samma händelseförlopp som denna. Men i fråga om detaljutformningarna och stämningssinnehållet är den helt avvikande. Den danska visans poetiska trollbundenhet är borta, vi förs redan från början in i en hövisk miljö: ett grevligt hem, där ett samtal äger rum mellan man och hustru, ett samtal som leder till, att greven tar sitt skjutvapen och beger sig till skogs.

Vi har stött på jaktmotivet i dansk tradition, och vi har i den färöiska visan träffat på en version av ett inledningssamtal (i detta fall mellan mor och son) såsom motivering för Ólavurs' morgontidiga utfärd. Vi har slutligen funnit, att inledningssamtalet delvis har bevarats i skotsk-engelsk-amerikansk tradition, där Colvills partner (»gay lady») synes vara identisk med hustrun resp. fästmön, som sedan dör av sorg.

I dessa vacklande utformningar torde vi kunna se fragment av en äldre inledningsversion, numera bäst bevarad i gwerz: det samtal i hemmet, som föregår och motiverar riddarens jaktutfärd. I det sammanhanget framstår jaktmotivet såsom autentiskt.

Vi har i det föregående konstaterat, att visans naturväsen inom varje traditionsområde har skiftat karaktär. Hon bär drag av älvan, huldran eller skogsjungfrun, och på skandinavisk botten vacklar antalet älvor mellan singularis och pluralis. I gwerz framstår »gornandonez» som en giftaslysten skogsfe. Hennes parallell, feen (»Meerfei») i Staufenbergdikten, har bundit riddaren vid sig genom att avtvinga honom ett trohetslöfte, och hon utkräver en grym hämnd, då han bryter detta löfte för att gifta sig med en mänsklig brud. I gwerz synes feens försäkran, att hon länge har letat efter honom, i någon mån antyda samma grundidé om en tidigare bekantskap, men å andra sidan kan Staufenbergdiktens utformning på denna punkt vara rent litterär.¹ Att greve Nann blev förtrollad vid kontakt med ett naturväsen be-

¹ Feens väntan är ett framträdande drag i de av Röhrich publicerade Staufenbergtexterna (se *a. a.* text 1 v. 330–334, text 2 s. 42, text 7 s. 52, etc. Den äldsta litterära traditionen, byggd på sägenstoff »aus dem Munde des Volkes», framställer motivet för feens första kontakt med riddaren vara behovet att väcka kärlek hos den man hon i många år som osynlig har beskyddat. Men även förlösningsbehovet (jfr Melusinasagan) antydes (text 4, 5, 11); och slutligen saknas nämnda motiv helt, t. ex. i texterna 8, 9 bländas riddaren besinningslöst inför feens förtrollande skönhet.

höver måhända icke förklaras annorlunda, än att man överhuvudtaget icke fick hänge sig åt naturens makter.¹

I ett tidigare sammanhang har vi anført Grundtvigs resonemang om *valets* fulla berättigande i bretonsk tradition (jfr s. 47 f.). Här gäller det för riddaren att välja mellan å ena sidan: att gifta sig med feen eller dö (G'), å andra sidan: omedelbar död eller flerårig sotsäng (G''). I den senare formuleringen har valet såsom en isolerad formelstrof levat kvar i nästan alla traditionsformer oberoende av, hur det närliggande stoffet f. ö. har utformats.

»Gornandonez» utövar inget handgripligt straff i samband med att hon uttalar dödsdomen över sitt offer. Hennes demoniska kraft framträder här så mycket starkare. I jämförelse härmed ter sig de danska älvornas slag med knivar m. m. såsom säkra belägg för traditionsdekadans.

Visans andra huvudavsnitt förlägger åter handlingen till greve Nanns hem. Han kontaktar modern och omtalar för henne vad som skett och vad som skall hända, men han är angelägen om, att hans unga hustru måtte skonas från sorgen, så länge hon är svag efter förlossningen.

Om vi jämför denna riddarens sista vädjan med motsvarande danska motiv, så framträder logiken klarare i gwerz än i älvvisan, där hemlighållandet av Olavs död är helt meningslös inför det förestående bröllopet och där överkligheten drivs så långt, att man t. o. m. låter ett bröllop ta vid, ehuru brudgummen är död.

Den dansk-skandinaviska visans bröllopsscen med bröllopståg och andra till ett bröllop hörande ceremonier motsvaras i gwerz av en interiör från greve Nanns hem, där den unga modern ligger isolerad före kyrktagningen. Hon får besök av svärmodern och en hel stab av tjänare. Hennes höga ställning framgår även därav, att hon tröstar tjänarna och lovar ersätta dem de skador, som de påstår sig ha lidit. Atmosfären är aristokratisk, en omständighet som talar för, att balladen har haft sin upprinnelse i en hövisk miljö och följaktligen närmar sig

¹ Röhrich framhåller, att denna art av mht »niedere Epik» ej blott var avsedd för underhållning, utan även avsåg att varna: »Fabel und Sage werden zum bispiel mit ausführlicher Morallehre» (a. a. s. 5).

kategori: medeltida riddarvisa.¹ Detta är ett viktigt argument som ger stöd åt den teori jag på grundvalen av ovanstående episodgransking vill uttala, nämligen att balladen om Riddar Olof och älvorna har större hemortsrätt på kontinenten — i Bretagne eller Nordfrankrike² — än i något annat av de traditionsområden, som ovan har granskats.

4. Sammanfattning och datering

I det föregående har ett försök gjorts att genom en jämförande textundersökning av det nordiska och (nord)västeuropeiska variantmaterialet av balladen om Riddar Olof och älvorna (da. Elveskud) nå klarhet om denna vistraditions inre sammanhang och om möjligt fastställa balladens proveniens. Denna analys har lett till följande slutsatser.

Proveniens

Den bretonska balladen *Ann aotro ar c'hont* (*gwerz*) måste anses ha bevarat balladberättelsen i dess veterligen ursprungligaste form. Om visans arketyper kan vi ingenting mer veta, än att den i fråga om innehåll och struktur måste ha stått *gwerz* nära. Ej heller vet vi med säkerhet något om visans ursprungliga språkdräkt. Så långt vi emellertid på grundvalen av det bevarade stoffet kan bedöma, framstår Bretagne som balladens hemland.

Spridningsvägar

Från Bretagne har balladen utvandrat på två vägar mot norr: den ena har gått över de Brittiska öarna, där traditionen har förgrenat sig

¹ E. J. B. Rathery jämför i sin studie *La chanson de Jean Renaud* nämnda visa i fransk och bretonsk tradition. Han fastslår, att vissa drag i en del av de franska balladerna tyder på bretonsk proveniens, återspeglade feodala bretonska förhållanden, men han bedömer de honom föreliggande sentida uppteckningarna »que cette espèce d'abâtardissement du chant populaire» (s. 289 f.).

² Rathery fastslår i fråga om balladens tradition i Frankrike, att det är lättare att fastslå var den *icke* finns, än var den finns, och han tillägger: »Cependant il est plus rare dans le midi de la France, plus commun dans le nord-ouest». (*Ibid.* s. 287.)

så, att visan dels har nått Skottland, Island och Färöarna, dels utvandrat västerut till Amerika; den andra traditionsförgreningen har riktat sig mer österut och nått Danmark. Men innan jag närmare redogör för dessa vandringsvägar, vill jag framhålla, att vi ej vet något om den visversion eller den språkdräkt, som har förmedlat visans överföring till engelsk respektive dansk tradition. Det är icke uteslutet, att överföringen har skett genom en nordfransk form av visan. I betraktande av den engelska balladtraditionens beroende av den franska under hela medeltiden är detta t. o. m. sannolikt. Under dessa omständigheter kunde man framkasta spørgsmålet, om den nordfranska visa, som vi betecknat såsom traditionsförmedlande, även varit balladens ursprungsform. Härpå kan emellertid icke ges något definitivt svar.

Huruvida visan till sitt ursprung skall betecknas såsom nordfransk eller bretonsk är i detta sammanhang likväl av underordnad vikt. Å ena sidan talade den bretonska adeln redan under medeltiden franska, och å andra sidan finner vi spår av keltisk kultur och ras över hela Nordfrankrike. Detta är tillräckligt för att förklara de drag i den väst-europeiska traditionen, som närmast kan ses såsom keltiskt färgat inslag i visan.

Västnordisk tradition

Den isländska balladvarianten A, upptecknad på 1600-talet, ger vid handen, att visan — såsom vi ovan förmodat via England — hade nått fram till Island senast på 1600-talet. Denna visa torde — liksom den färöiska — närmast utgöra derivationer av den västligare över de Britiska öarna gående traditionsförgreningen. Henrik Schück har varit inne på denna tankegång.¹ Men å andra sidan är det ett ofrånkomligt

¹ Schück: »För min del har jag ... svårt att, trots Steenstrups mycket goda motskäl, uppgiva min förut hyllade mening, att balladen ... kommit till Norden till en väsentlig del via England. Det är möjligt, att förmedlingslänken varit icke engelska ballader, utan anglonormandiska caroles, men att dessa, som i Norden framkallat våra medeltidsballader, icke skulle hava givit väckelse till några engelska dansvisor — det har jag svårt att tro, och likheten mellan de engelsk-skotska balladerna och de nordiska är dock så pass stor, att ett samband gärna bör finnas. Man har visserligen försökt att förklara detta så, att de nordiska balladerna påverkat de engelska, men mot denna hypotes kan så mycket invändas, att den svårligen kan vara riktig. Balladen

faktum, att trägna sjöförbindelser mellan nämnda ögrupper och de skandinaviska länderna har verkat därhän, att en viss assimilering i dessa traditionscentra runtom Nordsjön har ägt rum. Inflytelser även från östnordiskt håll har tydligen förmedlats både direkt och indirekt — sannolikt via Norge till Färöarna. I varje fall har härmed den s. k. *västnordiska* typutvecklingen stabiliserat sig till en i stort sett enhetlig form.¹

Östnordisk tradition

Den andra utvandringsriktningen för gwerz mot norr har gett upphov till den dansk-skandinaviska, eller som den vanligen betecknas: den *östnordiska* balladformen. Elveskud var känd i Danmark senast på 1500-talet, och visan har upptecknats i Sverige ungefär 100 år senare. Från Danmark har visan även influtit i Norge.

Det är icke uteslutet, att en lågtysk tradition — bevarad bl. a. såsom förebilden till Staufenberg-dikten från början av 1300-talet — kan ha verkat som ett förmedlande stoff över Rhenmynningen mellan Nordfrankrike och Danmark.² Huruvida detta stoff i sin äldsta form »aus dem Munde des Volkes» någonsin varit mer än en sägen eller legend kan icke längre fastslås, men säkert är, att det har uppburit två väsentliga motiv gemensamma för både Staufenberg-dikten och Elveskud: ett *naturväsens* som hämndgirigt straffar en brudgum, och ett *bröllop*, som utgör kulmination och avslutning i båda fallen.

Man kan alltså fråga sig, om det är samma lågtyska bröllopsmotiv, som har förmedlats till Danmark och som där — mötande ett primitivare trosskikt — har gestaltats till den östnordiska älvvisans starkt betonade bröllopsinslag.

har säkerligen från Frankrike eller England kommit till Norden.» (*Illustr. svensk litt.-hist.* I s. 310); jfr Liestøl, *Scottish and Norwegian ballads*.

¹ Jfr *Færoensia* I, kap. 'Land, folk og sprog' s. 9 f.

² Liestøl anför uttalanden om »that there is more correspondence between Danish and French than between Danish and English», se *Scottish and Norwegian ballads* s. 10 f. Jfr W. P. Ker, *a. a.* s. 12, 17 f.

Syv-versionens inflytande

Under de senaste århundradena har en ny våg av danskt inflytande utgått åt alla håll genom de från och med 1695 av Peder Syv utgivna otaliga upplagorna av Hundredvisebogen. Syv-versionens inflytande är märkbar men icke genomgripande. Möjligen har denna — särskilt i hemlandet Danmark — i någon mån påverkat den formella yttre strukturen särskilt med hänsyn till, att det inledande huvudavsnittet fått en accentuering på de två senare avsnittenas bekostnad.

Bretonsk tradering

Den påfallande skillnaden mellan traditionsschemat för Ann aotro ar c'hont i Bretagne och Elveskud i Danmark har motiverat vår slutsats, att gwerz representerar en ursprungligare form än älvvisan. Orsaken till att gwerz har bevarat sitt schema så stabilt och opåverkat genom tiderna måste ses i den omständigheten, att den har fortlevat inom samma miljö, buren från generation till generation inom samma trakt, kanske inom samma familj. En dylik statisk tradering har självfallet verkat konserverande på stoffet, då yttre inflytelser icke här har gjort sig gällande i samma mån som i fråga om vandringsstoff vid dynamisk tradering.

Dansk tradering

I Elveskuds traditionsschema ser vi emellertid ett typiskt resultat av dynamisk tradition. Där ligger gammalt och nytt sida vid sida, episoderna är söndersjungna, motiven splittrade. En radikal förändring av visans innehåll har ägt rum under den långa vägen från Nordfrankrike till Danmark: feen som i gwerz ingriper och tillintetgör ett ungt äktenskap, har i dansk tradition blivit en älva, som angriper en oskyldig brudgum, och visans andra huvudperson — i gwerz grevens hustru, som nyss fött en son, i älvvisan bruden, som skall fira sitt bröllop — har även bytt gestalt. Den äldre balladens höviska miljö har mer och mer utplånats på nordisk mark och ersatts med en trolsk stämning av äldvans i sommarnatten, bröllopsfirande m. m. Den ursprungliga greven-riddaren

har i Norden blivit herr Olof, ty även om den dansk-svenska visan stundom ännu har kvar benämningen »ridder» resp. »riddar» för visans huvudperson, så har titeln »herr» dock där med tiden förlorat sin valör av medeltida adelstitel, och herr Olof framställs såsom en vanlig ung man. Bruden saknar i motsats till sin bretonska motsvarighet varje aristokratiskt skimmer, och bröllopet bär snarast drag av ett skandinaviskt bondbröllop.

För att finna ett svar på frågan varför visstoffet har omdiktats på nordisk mark, och varför visan över huvud taget inom varje särskilt traditionsfält har fått sin egen lokala kolorit, önskar jag framhålla några allmänna synpunkter.

Allmänt

»The ballads *are* ... They live only in the moment of performance» — med dessa ord karakteriserar William J. Entwistle balladens svårdefinierbara väsen. Trots seg livskraft — »sometimes during four to seven centuries» — är balladen icke odödlig: »we have seen that they have their begetting, and that printed literature is the sign of their end» (s. 114).

Om vi räknar med medeltidens sista århundraden såsom en given epok för balladens traditionsrörelser, för dess spridning från ett kulturcentrum ut mot periferiska områden, så utgjorde den muntliga traderingen det medel, som förde stoffet vidare. Visan gick från individ till individ, den sjöngs och kanske dansades, men den nedskrevs icke. F.-M. Luzel meddelar i sitt företal, att hans bretonska uppteckningar av gwerzou från förra seklet härstammar »de gens illettrés, qui ne savaient ni lire ni écrire, et qui ne connaissaient d'autre règle que leur inspiration, d'autres modèles que les vieux gwerz légués par leurs pères ...» (s. III).

Den tillfälligt nedskrivna adelstraditionen på 1500- och 1600-talen ger oss en tidsfärgad glimt av balladens dåtida gestaltning. Efter denna första tidfästning följde en period, då visor gavs ut i tryckta samlingar (ex. Vedel, Syv, Percy) eller som flygblad, och man måste följaktligen räkna med, att den allmogetradition som man började teckna upp

under inflytande av 1800-talets romantiska tidsidéer, rönt inflytande från dessa särskilt under 1700-talet talrika visutgåvor.

Forskningen har emellertid sökt att finna belägg för en äldre balladtradition än den som föreligger i adelns visböcker från och med 1500-talet. Det har lyckats Ernst Frandsen att fastslå, att balladen torde ha varit känd i Skandinavien redan år 1300. Han har nämligen jämfört Eufemiavisornas svenska version med balladspråket och funnit, att många av balladens typiska formler kan skönjas särskilt i Ivan Lejonriddaren (översatt till svenska 1303). Dessa stildrag anser författaren utgöra »arv fra en eller anden forgænger» (s. 37). Men bortom 1300-talet kan han ej finna belägg av liknande art, som kunde bekräfta balladens existens i Norden. Betänker man att feodalväsendet slog rot i Norden tidigast under loppet av 1200-talet, så framstår detta sekel såsom den allra tidigast tänkbara epoken för balladens införande i Danmark och Sverige.

Karl-Ivar Hildeman hävdar att de för all balladteknik så karakteristiska *formlerna* torde ha tillhört balladgenren från början. En god balladdiktare var den »som behärskade genrens uttalade eller outtalade regler — dvs. mönsterbilder — och som förmådde röra sig inom dem med de variationsmöjligheter de medgav».¹

Om detta gällde, då visan diktades, så mycket mer nyttjades formler och stereotyper, då en visa hade att passera språkgränserna. Varje språkområde för sig ägde sannolikt ett färdigt schablonstoff för visor, varmed »översättaren» med lätthet byggde upp den yttre strukturen. Det gällde bara att anpassa formerna så, att ifrågavarande balladberättelse fick konturer. Det blev sålunda icke någon översättning från ett språk till ett annat i vanlig mening, snarast en stel bearbetning. Man förstår huru nära det då låg till hands att låta en enskild detalj få en något avvikande nyans från originalet.

Ju fler gånger en vandrande visa bytte språkdräkt — det kunde hända en, två, ja kanske tre gånger innan t. ex. en bretonsk gwerz hade nått låt oss säga Finland — desto mer fjärmade sig visan från den ursprungliga förebilden (arketypen).

¹ Hildeman, *Balladstilens utveckling* s. 51.

Vi har bevittnat denna levande och mångfaldiga förändringsprocess i fråga om balladen Riddar Olof och älvorna. Vi har sett, huru varierande folktrosföreställningar och sägenstoff har satt sin prägel på balladstoffet och bidragit till de olika typbildningar, som vi ovan fastslagit och sökt förklara såväl med avseende på deras likheter som deras olikheter.

Datering

Ännu återstår att i korthet beröra de kronologiska frågor, som står i samband med visans uppkomst och utbredning. Forskare har försökt datera visan till olika sekel av medeltiden, men — såsom ovan har framhållits — står årtalet 1300 såsom en tidsgräns, bortom vilken vårt vetande icke kan nå.

Ehuru vi blott äger sentida uppteckningar av visan, är dess medeltidskaraktär dock fullkomligt klar. Det visar såväl dess motiv som dess byggnad. Staufenberg-dikten låter oss förmoda, att en visa om en riddare som dör, då han brutit sitt löfte till ett naturväsande, redan i början på 1300-talet uppträtt i Rhentrakten. Den måste ansenligt tidigare i utbildad form ha förefunnits i hemlandet Bretagne (respektive Nordfrankrike) och redan vid ifrågavarande tidpunkt vunnit en betydande utbredning.

Litteraturhistorikerna hävdar, att inga ballader har kunnat uppträda på skandinavisk mark tidigare än vid mitten av 1200-talet. Detta berodde på, att en ny kulturell strömning bröt sig igenom vid denna tid, som bl. a. medförde en ändrad litterär smak. Den allittererade versen fick vika för nyare versslag, och härav sluter Henrik Schück, att balladen ej gärna kan vara äldre än 1200-talet.¹

Om detta antagande, som även omfattas av de flesta folkviseforskarna, är riktigt, utgör väl knappast balladen om Riddar Olof och älvorna något undantag från regeln. Det är föga troligt, att denna visa

¹ Schück-Warburg, *a. a. s.* 313. Jfr Hildeman, *Medeltid på vers* s. 247: »I Ny il-lustrerad svensk litteraturhistoria har jag angett de skäl, som nödgat mig att peka på '1200-talets förra hälft' för den danska genren och på dess senare årtionden för den svenska. I stora drag är det samma resultat, som redan Schück nådde, och som aldrig rubbats av några sakskaäl».

— liksom den naturmytiska visan över huvud — vore äldre än den övriga medeltida balladdiktningen. Att såsom Grundtvig förlägga visans uppträdande i Norden till en tidigare epok än 1200-talets början vinner knappast stöd i den undersökning, som visan i det föregående har underkastats.

För den skandinaviska visans vidkommande kan sålunda en datering till tidsepoker före mitten av 1200-talet och efter början av 1300-talet icke gärna komma i fråga. Att f. ö. fastställa dateringar vare sig det gäller balladens ursprungliga tillblivelse eller olika faser och traditionsförgreningar inom dess världsomspännande, månghundraåriga traditionsnät är ogörligt, om man över huvud vill hålla sig kvar på vetenskapens fasta grund.

Summary

The present study of *Riddar Olof och älvorna* (*Elveskud* DgF 47 and *Clerk Colvill* Child 42) is based on those variants whose introduction attributes the knight's death to his contacts with one or several supernatural agents. This form of the ballad has been found in all parts of Scandinavia, and variants have been recorded in Brittany and Great Britain. Closely related American ballads and Low-German folktale materials (the Stauffenberg traditions) have also been considered, though without any attempts at full comparison. There are also forms of the same ballad that supplant the above mythical motif with detailed descriptions of the wife's (or bride's) reactions to the knight's sudden death. These rationalized and abridged forms are frequent both in Europe and in America,¹ but they have been excluded from the present essay.

The analysis is based and partly patterned on Grundtvig's textual analysis of *Elveskud* published in DgF IV, pp. 852-865. Grundtvig's material, 68 versions collected in Scandinavia, has been supplemented with Breton, Scots and other versions collected since Grundtvig's day.² This has increased the number of variants to 126, and they are described on pp. 7-11. In

¹ See Grundtvig's and Child's introductory chapters to this ballad, cf. pp. 67-71.

² For supplementary unprinted material from Sweden, Norway, Iceland, Brittany, England and America, see pp. 7-11.

the different countries the materials vary greatly in variant frequency and in age.¹ These variations are summarized on p. 11.

Grundtvig's stanzaic arrangement has been abandoned for a division into a somewhat larger unit of analysis, the episode. Only the most important nuclear motifs have been observed in the comparisons, and little attention has been paid to variations in linguistic detail. The subtitles in the section on analysis list the episodes discussed (*cf.* pp. 15-16).

The analysis itself (pp. 16-40) was based on a comparison of motifs and episodes in all available versions. Similarities and differences were noted, and each episode was assigned a capital letter (A, B, C *etc.*). Where episodes were found in more than one form, subvariants were symbolized by index numbers (A^1, A^2 *etc.*). This system of symbols was put to practical use in the survey table on p. 41, which shows the main episodes of the ballad as they appear in the traditions of the respective countries. It should be repeated that this table is concerned only with the introductory section (Incident I, see pp. 16-30) describing the knight's encounter with a supernatural being.

As subvariants of type 1 predominate in the top patterns of the table (Denmark, *etc.*), and as type 2 is clearly predominant in the bottom patterns (Brittany, *etc.*), a line of demarcation was drawn separating types 1 and 2. In redactions of type 1 (the Danish type, above the line) the knight is engaged to be married and meets dancing fairies that dance or beat him to death. Type 2 (Brittany, below the line) describes the knight as a married man who goes hunting and meets a fairy, who kills him in revenge.

Within the table, episodes can be compared both horizontally and vertically. The horizontal pattern for Denmark reveals two types for almost every episode ($A^1 + a^2 + B^1 + B^2$, *etc.*), whereas Brittany and Scotland have episodes of type 2 only ($A^2 + B^2$, *etc.*). The demarcation line shows the dissemination and contact of the different episodes arranged into the vertical columns.

It should be emphasized that my first analysis of this ballad was carried out in 1934 with 95 variants, most of them printed, and that the table grew naturally out of their comparison. The supplementary material added in 1962 called for no adjustments either of individual episodes or of the table as a whole.

In Brittany, the ballad (*gwerz*) is preserved in a form whose clear and unified arrangement of episodes, description of environment, and consistent

¹ "Age" here means "variant age" and refers to the time of recording, which covers four centuries (from about 1550 to the present day).

plot support Grundtvig's theory of the Breton origin of the *Elveskud* ballad.

However, Grundtvig had not closely studied the Scottish *Clerk Colvill*. His opinion echoed the traditional view that this ballad had originated in Denmark. The present table makes it impossible to accept such a conclusion. The agreement in episodes between the variants from Scotland and Brittany is obvious enough to exclude any doubt about the kinship of *Clerk Colvill* and the Breton ballad.

Clerk Colvill has been further illuminated by new material collected in 20th-century England and America. The new versions vary from complete ballads and fragments to almost unidentifiable corruptions. Nevertheless they show beyond doubt that the natural link between the *gwerz* in Brittany and *Clerk Colvill* in Scotland must have been an English tradition of the same ballad, which died out at an early stage. An attempt to demonstrate the disintegration and rationalization of this English original has been made on pp. 68-71, and the table on p. 69 gives a reconstruction of the most probable connections between all the versions in English including those preserved in America.

We may follow a similar pattern of dissemination through Great Britain to the West Scandinavian ballad area around the North Sea, which comprises Iceland and the Faroes, and which shows some thematic kinship with the texts in Norway. Here the Icelandic ballad, which has been subject to little change in the past three centuries, must be regarded as the oldest extant version, and perhaps even as a pattern for this roughly uniform West Scandinavian (*västnordisk*) ballad type. Type 2 (the Breton type) is dominant within this region, though the *form* of the ballad is Scandinavian and though features borrowed from Type 1 (the Danish type) have been added.

There is also an easterly branch of the ballad which probably reached Denmark from its country of origin through the Rhineland.¹ This East Scandinavian (*östnordisk*) tradition has been markedly creative in that both its main Danish form and its derivatives in Sweden, Norway, Finland, the Faroes, etc., have assimilated disparate motifs from folktales and popular religion and from various layers of culture, environment and time.

For Denmark and indeed all of Scandinavia, Karen Brahe's version recorded c. 1550 and Peder Syv's version printed in 1685 are of great importance, because these two oldest Danish versions exemplify the state of the ballad in the 16th and 17th centuries. They also permit judgment

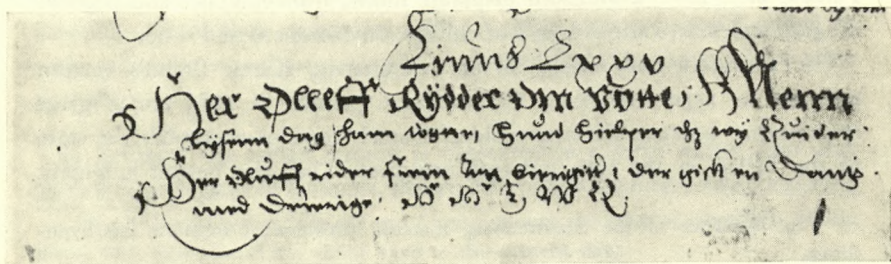
¹ The existence of the Stauffenberg material presumably supports this hypothesis.

of the development between the mid-16th century and Syv's edition, as well as of the shaping of later oral traditions in the 19th century.

In Denmark, the form of the ballad seems on the whole to have persisted with little literary influence from Syv; behind the details, which have clearly degenerated, we may still discern a firm structure of features connected not only with the two oldest Danish versions but also with the Breton *gwerz*.

Overall degeneration is characteristic of the entire tradition studied in the present investigation. This degeneration has assumed different shapes and led to different developments in each linguistic area as a natural consequence of the continual adjustment of the ballad to its different environment in time and place.

Herr Olof och älvorna
enligt Karen Brahes foliohandskrift

Sag mitter Brudern i sinne stund, Gjensigst du mig og kan
du se mig i minne? Sag mig om du er lykkelig, om du er
fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Sag mig om du er lykkelig, om du er fri og fri og fri og fri.

Dinns Drog

Förkortningar

- AM = Arnamagneanska samlingen, Köpenhamn.
 Arw. = Arwidsson: Svenska fornsånger.
 Arw. KB Vs = Arwidssons orig. handskrifter i KB, Stockholm.
 Barzaz-Breiz = Villemarqué: Barzaz Breiz.
 Child = Child: English and Scottish popular ballads.
 DFS = Dansk Folkemindesamling, Köpenhamn.
 DgF = Danmarks gamle Folkeviser. Se Grundtvig.
 FoF = Folkminnen och folktankar.
 Fsvf = Finlands svenska folkdiktning. Se Andersson.
 Fær. Antol. = Færøsk anthologi. Se Hammershaimb.
 G-Afz. = Geijer-Afzelius: Svenska folkvisor.
 Ísl. Fornkv. = Íslenszk fornkvæði. Se Grundtvig-Sigurðsson, se även Helgason.
 JAF = Journal of American folklore.
 JS = Jón Sigurðssons samling i Landbókasafn.
 KB = Kungliga Biblioteket, Stockholm.
 KB visb. 4:o = Visbok i 4:o i KB.
 KBF = Karen Brahes handskrift i fol., Odense.
 Lbs = Landbókasafn Íslands, Reykjavík.
 LUF = Lunds universitets folkminnesamling.
 Luzel = Luzel: Chantes populaires ...
 MMoe = Moltke Moes uppteckningar i NFS
 MS Bor. = MS Boreale 130 i Bodleian library, Oxford.
 NFS = Norsk folkeminnesamling, Oslo.
 SvMB = Svenska medeltidsballader. Se Jonsson, Bengt R.
 ULMA = Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala.
 Vgtl = Västergötland.
 Vsml = Västmanland.
 Ögtl = Östergötland.
 1500- o. 1600-talens visb. = Noreen-Lundell (utg.): 1500-etc.

Förteckning över citerad litteratur

A. Handskrifter, mestadels tillgängliga i kopior,

se *Variantmaterial* s. 7-II

B. Tryckt litteratur

- Andersson, Otto: A. P. Svensson som vissamlare. (Budkavlen 1956 s. 75-87).
 — (utg.) Finlands svenska folkdiktning V:1. Den äldre folkvisan. Hfors 1934 (Svenska Litteratursällsk. i Finland skr. 246). Cit. Fsvf.
 Arwidsson, A. I.: Svenska fornsånger. I-II. Sthlm 1834-37. Cit. Arw. arzaz Breiz: Se Villemarqué.
 Bayard, Samuel P.: The "Johnny Collins" version of *Lady Alice* (Journal of American folklore 1945 s. 73-103).
 Bing, Just: Elverskud og Elverhøi (Maal og minne 1913 s. 26-36).
 Blom, Eric: Music in England. London 1947.
 Brage årsskrift IV (Hfors 1910).
 Bronson, B. H.: The traditional tunes of the Child ballads. I. Princeton 1959.
 Brown, Frank C. (utg.): Collection of North Carolina folklore. II. Durham 1952.
 Chambers, E. K.: English literature at the close of the Middle Ages. Oxford 1945-47.
 Child, F. J. (utg.): The English and Scottish popular ballads. I-V. Boston 1882-1898. Cit. Child.
 Collection of North Carolina folklore. Se Brown, Frank C.
 Cra'ster, Barbara M.: George Collins (Journal of the folk-song society 1910 s. 106-9).
 Dal, Erik: Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Khn 1956.
 Danmarks gamle folkeviser (DgF): Se Grundtvig, Svend.
 Davis, Arthur Kyle jr (utg.): Folk-songs of Virginia. Durham, N. C. 1949.
 — More traditional ballads of Virginia. Chapel Hill 1960.
 Djurklou, Georg: Ur Nerikes folkspråk och folklif. Örebro 1860.
 Doncieux, Georg: La chanson du roi Renaud (Romania 1900 s. 219-256).
 — Le romancéro populaire de la France. VII. Le roi Renaud s. 84-124. Paris 1904.

- Ek, Sverker: De medeltida nordiska näckvisorna. 1-2 (Folkminnen och folktankar 1935 s. 1-15, 53-74).
- Den svenska folkvisan. Sthlm 1924.
- Studier till den svenska folkvisans historia (Göteb. högsk:s årsskrift 37 1931:1).
- Ellekilde, Hans: Elverskud (Nationaltidende 20/4 1951).
- Entwistle, W. J.: European balladry. Oxford 1939.
- Feilberg, H. F.: Bjærgtagen. Khn 1910 (Danmarks Folkeminder 5).
- Finlands svenska folkdiktning (Fsvf): Se Andersson, Otto.
- Flenzberg, A.: Föreställningar om älvorna (Fataburen 1907 s. 7-17).
- Frandsen, Ernst: Folkevisen. Aarhus o. Khn 1935.
- Faeroensia: Se Matras, Chr.
- Færøsk anthologi: Se Hammershaimb, V. U.
- Gaidoz, H.: Chansons populaires de la Basse-Bretagne (Mélusine 1887 sp. 299-304).
- Gardiner, George (utg.): Collection of folk-songs in Hampshire (Journal of the folk-song society 1909 s. 247-317).
- Geijer, E. G. och Afzelius, A. A. (utg.): Svenska folkvisor från forntiden. I-III. Sthlm 1814-1816 [18]. Cit. G-Afz.
- Ny upplaga. Utg. av R. Bergström och L. Höjjer. Sthlm 1880. Cit. G-Afz.²
- Grimm, Brüder: Irische Elfenmärchen. Leipzig 1826.
- Grundtvig, Svend och Olrik, A. m. fl. (utg.): Danmarks gamle Folkeviser I-X. Khn 1853-1943. Cit. DgF.
- och Jón Sigurðsson (utg.): Íslenzk Fornkvæði. 1-2. Khn 1854-85.
- Grüner-Nielsen, H.: Den danske folkevisen. Sthlm 1931 (Nordisk kultur IX s. 14-37).
- Hammershaimb, V. U. (utg.): Færøsk anthologi. I. Khn 1891.
- Harris, C. A.: The story of British music. London 1919.
- Helgason, Jón (utg.): Íslenzk fornkvæði. 1. Khn 1962 (Edition Arnamagnæ-anæ Ser. B:10).
- Henningsen, G.: Vedel og Syv og bogtrykkerne (Danske studier 1959 s. 53-84).
- Hildeman, Karl-Ivar: Ballad och vislyrik (Ny illustr. svensk litt.-hist. I, 1955, s. 223-72).
- Balladstilens utveckling och upplösning (Om visor och låtar. Studier tillägn. Sven Salén, Skr. utg. av Svenskt Visarkiv 2. Sthlm 1960, s. 46-72).
- Medeltid på vers. Sthlm 1958 (Skr. utg. av Svenskt visarkiv 1).
- Hustvedt, S. B.: Ballad books and ballad men. Cambridge, Mass. 1930.
- Íslenzk fornkvæði: Se Grundtvig och Sigurðsson (1. uppl.), Helgason, J. (2. uppl.)

- Jonsson, Bengt R. (utg.): Svenska medeltidsballader. Ett urval. Sthlm 1962. Cit. SvMB.
- Jónsson, Finnur: De islandske folkeviser (Aarbøger for nord. oldkynd. og historie 1914 s. 1-62).
- Ker, W. P.: Om de danske folkeviser (Danske studier 1907 s. 1-24).
- Laistner, L.: Nebelsagen. Stuttgart 1879.
- Landstad, M. B. (utg.): Norske folkeviser. Kristiania 1853. Cit. Landstad.
- Landtmanson, S.: Några visor och dansmelodier från Västergötland (Fataburen 1906 s. 155-170).
- Folkmusik i Västergötland: Musikbilaga, Uppsala u. å., s. 33.
- Liestøl, Knut: Den norske folkeviser (Nordisk kultur IX s. 61-77).
- Færøyske visor (Nordisk kultur IX s. 78-83).
- Nokre islendske folkevisor (Edda 1915 s. 1-27).
- Norske trollvisor og norrøne sogor. Kristiania 1915.
- Scottish and Norwegian ballads (Studia Norvegica ethnologica & folkloristica 1946 s. 1-16).
- Vestnordisk og austnordisk folkevisediktning (Edda 1921 s. 40-55).
- og Moe, Moltke (utg.): Norske folkeviser. Kristiania 1920-24. Ny utgåve ved Olav Bø og Svalle Solheim. Oslo 1959. Cit. Liestøl & Moe.
- Luzel, F. M. (utg.): Chants populaires de la Basse-Bretagne. I (Gwerzou). Lorient 1868. Cit. Luzel.
- De l'authenticité des chants du Barzaz-Breiz de M. de la Villemarqué. (Lauréat de l'Institut) Saint-Brieuc. 1872.
- Macculloch, J. A.: Fairy (Hastings encyclopaedia ... V, Edinburgh 1912).
- The mingling of fairy and witch beliefs in sixteenth and seventeenth century Scotland (Folklore 1921 s. 228-244).
- Mackensen, Lutz: Der singende Knochen. Helsinki 1923 (FF Communication Nr 49).
- Mannhardt, W.: Wald- und Feldkulte. 2. uppl. Berlin 1904-05.
- Matras, Chr. (utg.): Færoensia. Textus & investigationes. I. Khn 1945.
- Melusine: Se Gaidoz, H.
- Møller, Niels: Fire ballader. Khn 1934.
- Niclasen, D. J.: Ólavur Riddararós (Útseti 1946-47 s. 152-166).
- Noreen, Adolf och Lundell, J. A. (utg.): 1500- och 1600-talens visböcker. II. Sthlm-Uppsala 1900-15. Cit. 1500- o. 1600-talens visb. II.
- Norlind, Tobias: Studier i svensk folklore. Lund 1911.
- North Carolina folklore: Se Brown, Frank C.
- Nygard, H. O.: The ballad of *Heer Halevijn*. Helsinki 1958 (FF Communication Nr 169).
- Nyrop, Kr.: Elverskud (Dania 1901 s. 211-20).

- Olrik, Axel: Nordens trylleviser. Khn 1934.
- Paris, Gaston: Chants et chansons populaires des provinces de l'Ouest, Poitou, Saintonge et Angoumois (*Revue critique d'histoire et littérature* 1866 s. 302-312).
- Traduction d'une chanson bretonne (*Romania* XII s. 115-117).
- Parker, Harbison: The "Clerk Colvill" mermaid (*Journal of American folklore* 1947 s. 265-282).
- Pineau, Léon: Les vieux chants populaires scandinaves. Paris 1898.
- Rathery, E. J. B.: La chanson de Jean Renaud (*Revue critique ...* 1866 s. 287-90).
- Recke, Ernst von der: Danmarks fornviser. I-II. Khn 1927-28.
- Reichborn-Kjennerud, I.: Vår gamle trolldomsmedisin III o. V (*Norske Vidensk. akad:s skr.* II. 1940:1, 1947:1). Oslo 1941, 1947.
- Rhys, John: Celtic folklore Welsh and Manx. I-II. Oxford 1901.
- Rolland, M. Eugène (övers.): Se Paris, G.: Traduction ... s. 117.
- Romania XII. Se *ibid.*
- Röhrich, Lutz: Erzählungen des späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. I. Bern und München 1962.
- Schück, Henrik och Warburg, Karl: Illustrerad svensk litteraturhistoria. I. Sthlm 1926. Balladen, s. 292-326.
- Ström, Hans: Fysisk og oekonomisk beskrivelse over fogderiet Søndmør. I. Sorøe 1762.
- Svenska medeltidsballader: Se Jonsson, Bengt R.
- Thompson, Stith: Motif-index of folk literature. New ed. 1-6. Copenhagen 1955-58.
- Undset, Sigrid: Nogen tanker om de nordiske folkeviser fra middelalderen (*Edda* 1921 s. 1-39).
- Wells, E. K.: The ballad tree. A study of British and American ballads, their folklore, verse, and music. London 1950.
- Villemarqué, Hersart de la (utg.): Barzaz Breiz. Chants populaires de la Bretagne. 6. éd. Paris 1867. Cit. Barzaz-Breiz.
- Wimberly, L. Ch.: Folklore in the English and Scottish ballads. Chicago, Ill. 1928.

Innehåll

FORSKNINGSHISTORIK OCH VARIANTER

Referat s. 1 — Traditionsutbredning — Staufenberg-dikten s. 2 — Teorier om proveniens och vandringar s. 3 — Grundtvigs analys s. 5 — Variantmaterial: Danmark — Sverige s. 7, Finland — Norge s. 8 — Färöarna — Island s. 9, Skottland — England — Amerika — Bretagne s. 10 — Allmän översikt s. 11 — Omkväden s. 12 — Redogörelse för den följda analysmetoden s. 13 — Förkortningsprinciper s. 16

VISSTOFFETS UPPBYGGNAD, MOTIV OCH EPISODER

I. Riddarens möte med naturväsen	16
Ändamålet med riddarens utfärd s. 16 — Riddarens möte med ett (eller flera) naturväsen s. 18 — Naturväsendet lockar s. 20 — Riddarens avslag s. 22 — Riddaren hotas s. 23 — Riddaren i dansen s. 24 — Valet s. 24 — Straffet s. 25 — Avsked och hemritt s. 29	
II. Riddarens hemkomst och död	30
Hemkomsten s. 30 — Riddarens sista önskningar s. 31 — Hans död s. 34	
III. Bruden (hustrun) underrättas om riddarens död	35

SLUTSATSER PÅ GRUNDVAL AV VISANALYSEN

Allmänna slutsatser s. 40 — Motivuppställning i tablå s. 41 — Danmark s. 43 — Sverige s. 52 — Finland s. 54 — Norge s. 55 — Färöarna s. 58 — Island s. 61 — Skottland s. 65 — England s. 67 — Amerika s. 68 — Brittiska öarna — Amerika. Återblick s. 68 — Bretagne s. 71

SAMMANFATTNING OCH DATERING

Proveniens. Spridningsvägar s. 74 — Västnordisk tradition s. 75 — Östnordisk tradition s. 76 — Syv-versionens inflytande. Bretonsk tradering. Dansk tradering s. 77 — Allmänt s. 78 — Datering s. 80

English Summary	81
Planscher	84
Förkortningar	87
Litteraturförteckning	88

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV

1. U. P. OLROG: Svenskt Visarkiv. En orientering om en ny institution. With a summary in English. 1954.
2. K. I. HILDEMAN: Ballad och vislyrik. 1955.
3. N. DENCKER: Svenskt Visarkivs sångleksregistrant. With a summary in English. 1956.
4. S. G. HANSSON: Gustav Schedins visa från Dalupproret 1743. 1956.
5. E. DAL: Scandinavian Ballad Research since 1800. 1956.
6. N. DENCKER: Wallmans samling. En förlorad samling svenska sånglekar. With a summary in English. 1957.
7. H. TOLDBERG: Den danske rimkrønike og folkeviserne. 1958.
8. N. DENCKER: Kung Orre skulle till gästbud fara. Avec un résumé en français. 1958.
9. N. DENCKER: Domaredansen. With a summary in English. 1958.
10. G. HENNINGSEN: Vedel og Syv og bogtrykkerne. 1959.
11. S. EK: Visan om liten Ingas barnsång. With a summary in English. 1959.
12. B. R. JONSSON: August von Hartmansdorff som balladsamlare. 1960.
13. OTTO ANDERSSON: Om kvarnsånger. 1960.
14. ALFHILD FORSLIN: Sveriges Radios magnetofoninspelningar av svensk folkmusik i Finland 1957. 1960.
15. B. R. JONSSON: Ett Pyramus och Thisbe-motiv i Sverige. With a summary in English. 1962.
16. E. DAL: Scandinavian Ballad Research Today. 1962.
17. Smärre bidrag till folkviseforskningen I-III. Av Mogens Jensen, E. Dal, L. Vargyas. 1963.
18. AAGE JØRGENSEN: Folkevisesproget. 1964.
19. ALFHILD FORSLIN: Balladen om riddar Olof och älvorna. En traditionsundersökning. With a summary in English. 1964.